

**Дзмітрый Крывашэй**

Мінск

## **Грамадска-палітычная актыўнасць дзеячаў культуры і мастацтва Беларусі (1991–2010)**

Дзеячы культуры амаль ніколі не могуць заставацца па-за палітыкай ў шырокім сэнсе гэтага слова. Цалкам відавочна, што іх не можа задаволіць сыход у “чыстую” творчасць або ў мастацтва “дзеля мастацтва” на пераломных этапах грамадскага развіцця, да якіх адносіцца, у тым ліку, і працэс стварэння нацыянальных дзяржаў. Прыкладам з’яўляецца найноўшая гісторыя Беларусі.

У прапануемым артыкуле мы разглядаем розныя формы ўключэння дзеячаў культуры і мастацтва ў палітыку. Асноўная ўвага звяртаецца на такія віды грамадска-палітычнай актыўнасці, як праца ў парламенце, удзел у грамадскіх аб’яднаннях, партыях і рухах, мітынгах, выбарчых кампаніях, калектыўных і персанальных зваротах, выступленне з артыкуламі і інтэрв’ю на злабадзённых праблемах палітычнага жыцця. Артыкул з’яўляецца часткай аўтарскага даследавання праблем удзелу работнікаў культуры ў грамадска-палітычных працэсах на Беларусі<sup>1</sup>.

Па традыцыі, якая склалася ў часы таталітарызму, вядомыя дзеячы культуры абавязкова прысутнічалі сярод парламентарыяў, прычым малі непасрэдна ўдзел у выпрацоўцы заканадаўчай базы нашай краіны.

Дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР XI склікання (1985–1990) быў паэт Ніл Гілевіч. У тым складзе парламента ён кіраваў працоўнай групай па падрыхтоўцы праекту Закона Беларускай ССР аб мовах у Беларускай ССР. Паэт быў абраны і ў дэпутаты Вярхоўнага Савета Беларусі XII склікання (1990–1995), дзе стаў членам Прэзідыума Вярхоўнага Савета, старшынёй Камісіі па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны (1990–1995). Менавіта праз гэту Камісію прайшлі законы, якія стварылі прававы падмурак галіны культуры. Сярод іх: Аб культуры (1991), Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны (1992), Аб нацыянальных меншасцях (1992), Аб нацыянальным архіўным фондзе і архівах (1994), Аб бібліятэчнай справе (1995).

<sup>1</sup> Частка даследавання пабачыла свет ў папярэднім нумары: Дз. Крывашэй, *Уплыў палітычных працэсаў ў Беларусі на творчасць літаратараў (1991–2010)*, „Acta Albaruthenica“ 2016, t. 16, s. 235–260.

Дэпутатам Вярхоўнага Савета XII склікання быў паэт Анатоль Вярцінскі. Як сябра канстытуцыйнай камісіі паэт прымаў актыўны ўдзел у выпрацоўцы тэксту Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі (1990), стварэнні новай Канстытуцыі<sup>1</sup>.

Паэт Міхась Скобла так характарызаваў грамадскую дзейнасць Анатоля Вярцінскага: “Па яго прапанове 27 ліпеня было абвешчана Днём Незалежнасці. Разумеючы архіважнасць вырашэння нацыянальных праблем, паэт-дэпутат прапаноўваў пры фармаванні новага ўраду заснаваць Міністэрства па справах нацыі. Пра многія няспраўджаныя ініцыятывы Вярцінскага сёння можна толькі пашкадаваць. Калі ў нашай медыя-прасторы чарговым разам усчынаюцца дыскусіі пра інтэграцыю, мытныя і эўразійскія саюзы ды (згінь, нячыстая сіла!) пра «саюзную дзяржаву», я для ўласнага супакаення паўтараю словы паэта, сказаныя яшчэ ў 1991-м: «Беларусы асуджаныя на сувэрэнітэт»”<sup>2</sup>.

Пасля парламенцкай рэформы 1996 г. у складзе ніжняй палаты Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь таксама былі прадстаўнікі сферы культуры. На гэты раз сярод іх пераважалі прадстаўнікі тэатральнага мастацтва.

Дэпутатам Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь другога і трэцяга склікання была Наталля Аўдзеева. Да абрання ў парламент яна працавала загадчыкам аддзела культуры Магілёўскага гарвыканкаму, мастацкім кіраўніком-дырэктарам Магілёўскага абласнога тэатра лялек, старшынёй Магілёўскага абласнога камітэта прафсаюза работнікаў культуры. У Палаце прадстаўнікоў як другога так і трэцяга скліканняў Н. Аўдзеева была намеснікам старшыні Пастаяннай камісіі па адукацыі, культуры, навуцы і навукова-тэхнічным прагрэсе. Акрамя гэтага, яна ўзначальвала Савет спецыяльнага фонду Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы таленавітай моладзі, уваходзіла ў склад Парламенцкага сходу Саюза Беларусі і Расіі, у якім была членам Камісіі па сацыяльнай палітыцы, навуцы, культуры і гуманітарных пытаннях<sup>3</sup>.

Двойчы (2004 і 2008 гг.) у дэпутаты абіраўся акцёр Генадзь Давыдзька. Акрамя гэтага, ён быў дэлегаваны ў склад Парламенцкага сходу Саюза Беларусі і Расіі. Г. Давыдзька ўваходзіў у склад створнай ў 2009 г. грамадска-кансультатываўнай рады пры Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Праўда, гэта структура ніяк сябе не праявіла. Акцёр быў старшынёй савета фонду Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы культуры і мастацтва, ўзначальваў асацыяцыю грамадскіх

<sup>1</sup> Анатоль Вярцінскі [у:] *Беларускія пісьменнікі (1917–1990): Даведнік*, Мінск 1994, с. 113–114.

<sup>2</sup> Міхась Скобла *пра пачцівы страх Анатоля Вярцінскага* [online], <http://nn.by/?c=ar&i=138960> [доступ: 18.10.2016].

<sup>3</sup> Аўдзеева Наталля Петровна [online], <http://house.gov.by/index.php/1172,4314,,0,0,0.html> [доступ: 18.10.2016].

аб'яднанняў “Беларуская канфедэрацыя творчых саюзаў”. У канцы 2010 г. Г. Давыдзька быў прызначаны кіраўніком Нацыянальнай дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі Рэспублікі Беларусь<sup>1</sup>.

Намеснікам старшыні Пастаяннай камісіі Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь IV склікання была заслужаная артыстка Рэспублікі Беларусь актрыса драматычнага тэатра і кіно Святлана Сухавей<sup>2</sup>.

Нязначная прысутнасць дзеячаў культуры і мастацтва ў ніжняй палаце беларускага парламента ў некаторай ступені кампенсавалася іх уключэннем у склад верхняй палаты – Савета Рэспублікі. Выбары ў яе адбываліся на пасяджэннях мясцовых Саветаў дэпутатаў. Пэўная колькасць (восем чалавек) прызначалася Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь.

Так, у склад Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь першага склікання указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь быў прызначаны народны артыст БССР і СССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР, артыст Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы Мікалай Яроменка. Вядомы акцёр у 1987–1992 гг. узначальваў Саюз тэатральных дзеячаў Беларусі, а з 1992 г. – Беларускую канфедэрацыю творчых саюзаў і культурных фондаў. У верхняй палаце беларускага парламента М. Яроменка быў намеснікам старшыні Камісіі па сацыяльных пытаннях<sup>3</sup>.

У даследуемы перыяд склад Нацыянальнага сходу змяняўся чатыры разы. Пры гэтым відавочна тэндэнцыя знаходжання ў верхняй палаце некаторых асобаў на працягу некалькіх тэрмінаў. Найбольш працяглы час (з I па III скліканні) там быў пісьменнік Мікалай Чаргінец. Увесь час ён узначальваў Пастаянную камісію па міжнародных справах і нацыянальнай бяспецы. З 1998 г. М. Чаргінец быў таксама членам Парламенцкага сходу Саюза Беларусі і Расіі, у якім узначальваў Пастаянную камісію па пытаннях знешняй палітыкі. Акрамя гэтага, пісьменнік быў членам Пастаяннай камісіі Міжпарламенцкай асамблеі СНД па знешнепалітычных пытаннях. М. Чаргінец на працягу трох гадоў (снежань 2002 – снежань 2005 гг.) узначальваў праўленне грамадскага аб'яднання “Беларускі літаратурны фонд”. А з лістапада стаў кіраўніком створанага пры падтрымцы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Саюза пісьменнікаў Беларусі<sup>4</sup>.

У Савет Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь два скліканні запар (другое і трэцяе) уваходзілі ажно чатыры асобы –

<sup>1</sup> *Генадзь Давыдзька* [online], [https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/Генадзь\\_Давыдзька](https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/Генадзь_Давыдзька) [доступ: 10.10.2015].

<sup>2</sup> *Сухавей Святлана Івановна* [online], <http://house.gov.by/index.php/5525,18283,,0,0,0.html> [доступ: 10.10.2015].

<sup>3</sup> *Еременко Николай (Николаевич)* [online], [http://who\\_is\\_who\\_bel.academic.ru/132/Еременко](http://who_is_who_bel.academic.ru/132/Еременко) [доступ: 10.10.2015].

<sup>4</sup> *Чергинiec Николай Иванович* [online], [http://ru.wikipedia.org/wiki/Чергинiec\\_Николай\\_Иванович](http://ru.wikipedia.org/wiki/Чергинiec_Николай_Иванович) [доступ: 11.10.2015].

актрыса Нацыянальнага акадэмічнага драматычнага тэатра імя Якуба Коласа народная артыстка Беларусі Святлана Акружная, заслужаны дзеяч мастацтваў БССР, народны артыст БССР і СССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, прафесар Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі, дырэктар-мастацкі кіраўнік Нацыянальнага акадэмічнага Вялікага тэатра балета Рэспублікі Беларусь Валянцін Елізар'еў, народны артыст Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, прафесар Беларускай акадэміі музыкі, дырэктар-мастацкі кіраўнік Нацыянальнага аркестра сімфанічнай і эстраднай музыкі Рэспублікі Беларусь Міхаіл Фінберг, рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры, прафесар Ядвіга Грыгаровіч.

Па аднаму разу, акрамя згаданага вышэй М. Яроменкі, у Савеце Рэспублікі былі мастацкі кіраўнік ансамбля песні, музыкі і танца “Белыя росы” Яўгеній Штоп (І скліканне) і народны артыст СССР і БССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, вядучы майстар сцэны Нацыянальнага акадэмічнага драматычнага тэатра імя Максіма Горкага Расціслаў Янкоўскі (ІІ скліканне).

Традыцыя прадстаўлення ў Савеце Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь вядомых асобаў сферы культуры і мастацтва працягнулася ў 2008 г. У склад верхняй палаты парламента чацвёртага склікання ўвайшлі дзве прадстаўніцы сферы культуры: кампазітар, выкладчык, сябра Беларускага саюза кампазітараў Алена Атрашкевіч і культпрасветработнік, кіраўнік самадзейнага харавога калектыву, дырэктар Віцебскай абласной філармоніі Алена Падаляк<sup>1</sup>.

Акрамя працы ў парламенце, іншай праявай грамадска-палітычнай актыўнасці быў удзел у дзейнасці грамадскіх аб'яднанняў і палітычных партый.

Некаторы час палітычнай дзейнасцю займаўся вядомы драматург, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі Аляксей Дудараў. Ён з'яўляўся сустаршынёй Грамадзянскай партыі і адышоў ад палітычнай дзейнасці ў 1995 г. Драматург згадаў аб тым, як звярнуўся да палітыкі: “Я заўсёды да палітыкі ставіўся асцярожна, трымаў дыстанцыю. Я не быў членам Камуністычнай партыі. Нягледзячы на ўсе свае званні і рэгаліі [...]. Але тут не ўтрымаўся! Кожная партыя заўсёды прыцягвае як мага болей «імянаў» – і ў гэтым нічога дрэннага няма. А я па складу характару і па духу, і па мысленні – цэнтрыст, я ведаю, што сярэдзінку нездарма празвалі «залатой» – і тая праграма, якая была ў грамадзянскай партыі, – яна мяне болей за ўсё задавальняла”. Драматург заўважаў, што ніколі не разлічваў ні на якую палітычную кар'еру. Тым больш, што “каб быць сапраўдным палітыкам «о-го-го» што трэба мець і «о-го-го» на што трэба наступіць!”<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Совет Республики Национального Собрания Республики Беларусь. Четвертый созыв (с 31 октября 2008 по 19 октября 2012) [online], <http://www.sovrep.gov.by/ru/sozyvu-ru/view/chetverty-sozyv-ru-4/> [доступ: 10.10.2015].

<sup>2</sup> Аляксей Дудараў: “Мы перасталі быць месіямі!...”, „Літаратура і мастацтва“ 1998, № 1 (2 студзеня), с. 5.

Шэраг вядомых дзеячаў культуры ўваходзілі ў Беларускі Народны Фронт. З першых дзён там былі Васіль Быкаў і Рыгор Барадулін.

Алесь Адамовіч, у 1992 г. тлумачачы працэс палітызацыі В. Быкава, закрануў больш шырокую праблему творцаў і ўлады: “Васіль гэта робіць таму, што другія не хочуць гэтага рабіць. Другія знайшлі сабе нішу ўтульную ў Вярхоўным Савеце, які не хоча распускаяцца, у нейкіх другіх структурах. А нехта ўжо суме па таму часу, калі яны былі савецкія пісьменнікі, і калі іх вадзіў на вяровачцы Марцалеў, ці Антановіч, Пілатовіч як вядома каго... Але ж харч быў нейкі, і за вушамі неяк пачэша нейкі начальнік, вось... І я бачу, што ў Беларусі больш складаная ў гэтым сэнсе сітуацыя. Што такія людзі, як Быкаў, Барадулін, яшчэ некаторыя, бяруць на сябе той цяжар, які скінулі з сябе, са сваіх плеч, са свайго гарба вельмі многія, на каго можна было б і хацелася разлічваць, таму што сапраўды ў Беларусі сітуацыя, якая патрабуе актыўнай дзейнасці інтэлігенцыі, якую мы не адчуваем...”<sup>1</sup>.

Сябрамі Беларускага Народнага Фронту былі мастакі Аляксей Марачкін, Яўген Кулік, Уладзімір Крукоўскі. Яны вызначаліся сваёй грамадзянскай пазіцыяй. Так, А. Марачкін двойчы адмовіўся ад ганаровага дзяржаўнага звання. У 1989 г. – ад звання “Заслужаны мастак БССР” у знак пратэсту супраць сістэмы дзяржаўнага патранату і канторлю за мастацтвам. Сваю адмову ад звання “Заслужаны мастак Рэспублікі Беларусь” у 1995 г. ён абгрунтаваў пратэстам супраць антыбеларускай і антыдэмакратычнай палітыкі Аляксандра Лукашэнкі<sup>2</sup>.

Як згадвае Вацлаў Арэшка, у 1980–1990-я уплыў А. Марачкіна на студэнтаў мастацкага факультэту Беларускай Акадэміі мастацтваў “замацоўвае за факультэтам імідж «гнязда нацыяналізму», студэнты-жывапісцы актыўна ўдзельнічаюць у палітычных акцыях, у мастацкіх імпрэзах нацыянальна-вызвольнага накірунку. [...] Фізычнае процістаянне мастака ўладам вылілася, нарэшце, у факт ягонага жорсткага зьбіцця спэцназаўцамі падчас дэманстрацыі «Чарнобыльскі шлях» у Менску 26.04.1996”<sup>3</sup>.

Нонканфармістам быў Я. Кулік. Менавіта ў яго майстэрні ў 1970-я гг. збіраліся колы апазіцыйнай інтэлігенцыі (т. зв. група “На паддашку”). Мастак быў аўтарам эталоннай выявы “Пагоні” – Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь узору 1991 г.<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Алесь Адамовіч: “Па прাপісцы – я ў Маскве, на менталітэту – грамадзянін Беларусі”, гутарыла Галіна Айзенштадт, „Свободные новости” 1992, № 21, с. 5.

<sup>2</sup> Аляксей Антонавіч Марачкін [online], [https://be.wikipedia.org/wiki/Аляксей\\_Антонавіч\\_Марачкін](https://be.wikipedia.org/wiki/Аляксей_Антонавіч_Марачкін) [доступ: 11.10.2015].

<sup>3</sup> В. Арэшка, Аляксей Марачкін [online], <http://slounik.org/153692.html> [доступ: 11.10.2015]

<sup>4</sup> Аўтарства герба прыпісваецца яшчэ і У. Крукоўскаму. – Гл.: *Сцяг і герб. З мастаком Уладзімірам Крукоўскім гутарыла Алеся Чарняўкая*, „Мастацтва” 1992, № 8. Электронная версія – [http://pahonia-plakat.narod.ru/stvarennie\\_suczasnaj\\_pahoni.htm](http://pahonia-plakat.narod.ru/stvarennie_suczasnaj_pahoni.htm)). Аднак, як сведчаць сучаснікі, гэта памылка. Гл.: Зянон Пазыняк, *Бацькаўшчыне са шчырасцю* [online], <http://www.svaboda.org/content/article/24756568.html> [доступ: 15.10.2016].

У. Крукоўскі з'яўляўся адным з кіраўнікоў “Мартыралёгу Беларусі”, сябрам Сойму БНФ. У 1993 г. мастак адышоў ад актыўнай дзейнасці ў структурах БНФ, аднак працягваў выступаць як мастак-публіцыст. У. Крукоўскі – аўтар шэрагу плакатаў на зладзённых грамадска-палітычных тэмах: “Дзень Х” (трыпціх, 1996), “Што ж мы за людзі?” (1998), “Білінгвізм”, “Свабоду палітвязням!” і інш.<sup>1</sup>

Сябрам БНФ з 1993 па 1999 г. быў паэт Славамір Адамовіч. У 1994 г. на Першым з'ездзе беларускіх нацыяналістаў (адбыўся у прыватнай галерэі сучаснага мастацтва “У Пушкіна” у Віцебску) ён абвясціў аб стварэнні праварадыкальнай групы “Правы рэванш”, якая аб'ядноўвала ў асноўным творчых людзей, прыхільнікаў беларускай гісторыі і сучаснага беларускага эспатажнага мастацтва. Рэальнай сілай арганізацыя не стала і праз некалькі гадоў самаліквідавалася. Праўда, яе некаторы час параўноўвалі з арганізацыяй фашыстаў. На што С. Адамовіч адказваў: “Дзе рэальныя падставы абвінавачваць кагосьці ў фашысцкіх памкненнях? [...] І як тады ўспрымаць хлопцаў у чорных камбінезонах, дзілераў «Рускага нацыянальнага адзінства», якія спакойна распаўсюджваюць свае пракламацыі каля філармоніі. Рускі фашызм пад шыльдай рускага славянскага адзінства. Гэта для ўладаў не ўяўляецца небяспекай”<sup>2</sup>.

Праз шмат гадоў аб матывах стварэння арганізацыі С. Адамовіч выказаўся наступным чынам: “у тых умовах трэба было забыцца на ўсё, на сям'ю і літаратуру як мінімум, каб займацца палітыкай, калі вось-вось захопліваў уладу гэты наш сумнавядомы персанаж. «Правы рэванш» – гэта была спроба перш за ўсё падштурхнуць грамадства ў кірунку радыкалізацыі. Я бачыў, што мы ўпускаем тое, што нам здабыць, сапраўды, геапалітычная сітуацыя дапамагала. Незалежнасць, бел-чырвона-белы сыцяг... І тут жа мы гэта, як мне здавалася, губляем. Арганізуючы людзей у радыкальным кірунку, ствараючы партыю, і ваенізаваныя, мілітарныя аб'яднанні, мы зможам атрымаць уладу. І так было”<sup>3</sup>.

Адметнай асобай у палітычнай гісторыі Беларусі стаў пісьменнік Уладзімір Някляеў. Пікай яго палітычнай актыўнасці стаў удзел у прэзідэнцкіх выбарах у якасці кандыдата ў 2010 г. Коротка прасочым яго шлях да гэтага. У 1987–1998 гг. ён займаў пасаду галоўнага рэдактара часопіса “Крыніца (Родник)”, у 1996–1999 гг. узначальваў рэдакцыю газеты “Літаратура і мастацтва” (1996–1999). З 1999 па 2001 г. быў старшынёй Саюза беларускіх пісьменнікаў.

<sup>1</sup> Уладзімер Крукоўскі [online], [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Уладзімер\\_Крукоўскі](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Уладзімер_Крукоўскі) [доступ: 11.10.2015]

<sup>2</sup> І. К а р н е й, *Ці я рот зашыю, ці, прабачце, дупу, вам, на жаль, усё роўна / інтэрв'ю з паэтам Славамірам Адамовічам*, „Свободные новости“ 1997, № 25 (26 верасня – 3 кастрычніка), с. 2.

<sup>3</sup> Славамір Адамовіч: “Мы, беларусы, не такія слабыя, каб у рэшце рэшт не вырашыць нашы праблемы” [online], <http://palitvazni.info/naviny/2012/11/8700> [доступ: 15.10.2016].

У 1999 г. адбыўся канфлікт У. Някляева з уладамі. Фармальнай нагодай стала фінансавая праверка дзейнасці рэдакцыі часопіса “Крыніца”. Па яе выніках ён быў зняты з пасады галоўнага рэдактара. У чэрвені 1999 г. літаратар выехаў у Польшчу. Ён стаў першым дзеячам беларускай культуры, які выехаў з Беларусі па палітычных матывах. Пазней ён чатыры гады правёў у Фінляндыі<sup>1</sup>.

Сваё рашэнне эміграваць У. Някляеў абгрунтоўваў псіхалагічным станам ў сувязі з праводзімымі фінансавымі праверкамі дзейнасці рэдакцый часопіса “Крыніца”, штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва” і бояззю быць арыштаваным: “Выдалася выпадковая магчымасць апынуцца ў бяспечным месцы і падумаць, абмысліць, што называецца сітуацыю. Было цяжка паверыць у тое, што мне пагражае арышт. У Мінску я быў у такім стане, што ўжо не мог рэальна ацэньваць тое, што адбываецца. Я чалавек непалітычнай біяграфіі і звыкнуўца з думкай, што палітыка ўварвалася ў маё жыццё і пераламала яго, мне да гэтай пары неверагодна складана”<sup>2</sup>.

У 2000 г. на пытанне аб магчымых планах пайсці ў палітыку У. Някляеў адказаў у жартаўлівай форме: “Ну, хіба ў прэзідэнты... Каб дэкрэтам адмяніць у беларускіх людзей зайздрасць да сваіх. І яшчэ халопскую ліслінасць перад панамі-начальнікамі і чужынцамі...”. Пісьменнік ужо сур’ёзна заўважыў: “Мастак не надта гожа глядзіцца ў палітыцы. Калі ён уваходзіць у яе вядомым праз кіно, праз літаратуру, дык гэта не тая вядомасць. Яна не дапаможа стварыць палітычны імідж, а будзе скошваць, размываць ягоныя абрысы – і ўрэшце разбураць яго. Я ўсведамляю гэта...”<sup>3</sup>.

На 13-м пазачарговым з’ездзе Саюза беларускіх пісьменнікаў напярэдадні выбараў прэзідэнта Беларусі ў 2001 г. У. Някляеў прапанаваў рэзалюцыю, дзе прасіў падтрымаць кандыдата ад апазіцыі і сцвяджаў, што дзейсны прэзідэнт Аляксандр Лукашэнка незаконна ўтрымлівае ўладу і не мае права вылучаць сваю кандыдатуру<sup>4</sup>.

Паэт вярнуўся ў Мінск у 2004 г. А праз шэсць гадоў – у лютым 2010 г. – ён з’явіўся на палітычнай сцэне краіны. На гэты раз як ініцыятар і кіраўнік грамадскай кампаніі “Гавары праўду!”. Ён меркаваў, што ў “беларускім грамадстве напеў попыт на праўдзівую інфармацыю пра сітуацыю ў краіне, пры тым што ўлады перабольшваюць становішча рэчаў, хаваюць інфармацыю альбо наўпрост хлусяць”<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Некляев, Владимир Прокофьевич [online], [https://ru.wikipedia.org/wiki/Некляев,\\_Владимир\\_Прокофьевич](https://ru.wikipedia.org/wiki/Некляев,_Владимир_Прокофьевич) [доступ: 17.10.2016].

<sup>2</sup> Каждый платит по своим счетам. С Владимиром Некляевым беседует Семён Букчин, „Народная воля“ 1999, №110 (29 чэрвеня), с. 1–2.

<sup>3</sup> “Я там, дзе сам...”. гутарка галоўнага рэдактара “ЛіМа” Алеся Пісьмянкова са старшынёй Саюза беларускіх пісьменнікаў Уладзімірам Някляевым, „Літаратура і мастацтва“ 2000, № 46 (17 лістапада), с. 4.

<sup>4</sup> Паэт, прэзаік, эсэіст [y:] Архіў сайтаў WebCite. Showing WebCite for URL: <http://nekliaev.by/bio/> – Cached: 31.03.2012 [online], <http://www.webcitation.org/66YwH9AGZ> [доступ: 17.09.2015].

<sup>5</sup> Уладзімір Някляеў, *Біяграфія* [online], <http://niakliaeu.by/biografiya/> [доступ: 25.10.2016].

18 мая 2010 года пісьменнік быў затрыманы праваахоўнымі органамі Беларусі разам з дзвюма дзясяткамі актывістаў кампаніі “Гавары праўду!”.

Канфлікт У. Някляева з беларускімі ўладамі працягнуўся не толькі ў Беларусі, але і за межамі краіны. У прыватнасці, у выступе на “Эхо Москвы” 2 верасня 2010 г. паэт і грамадскі дзеяч паведаміў, што яго раней запланаваны выступ на Маскоўскім міжнародным кніжным кірмашы быў сарваны з-за пратэсту афіцыйнай беларускай дэлегацыі, якая пагражала пакінуць кірмаш, калі яму дадуць слова<sup>1</sup>.

У дзень прэзідэнцкіх выбараў, 19 снежня 2010 г., кандыдат на пасаду кіраўніка дзяржавы быў арыштаваны і 29 снежня абвінавачаны ў арганізацыі масавых беспарадкаў.

Работнікі культуры выказвалі сваю грамадзянскую пазіцыю шляхам падпісання калектыўных зваротаў і заяваў. Такая форма была папулярнай ў 1990-я гг.

10 лютага 1992 г. у мінскім Палацы мастацтваў адбыўся аб’яднаны пленум творчых саюзаў Беларусі, які быў скліканы Камітэтам абароны культуры. На гэтым форуме старшынстваваў М. Яроменка. Ён настойліва прасіў: “не ўблытвайце нас у палітыку”, “не цягніце нас на барыкады”. Аднак выніковая рэзалюцыя атрымалася выключна палітычнай па змесце. У дакуменце выказваўся намер творчых саюзаў уплываць на змяненне вярхоўнай улады. Вярхоўнаму Савету быў выказаны недавер, бо ён “скампраметаваў сябе некампетэнтнасцю, непрафесіяналізмам, адрываю ад рэальнага жыцця і патрэб народа”. Было вырашана звярнуцца ў ЮНЕСКА, стварыць страйкам і рыхтаваць устаноўчую канфэрэнцыю Асацыяцыі творчых саюзаў і грамадскіх фондаў<sup>2</sup>.

Нагадаем, што у пачатку 1992 г. у краіне было ініцыявана правядзенне рэферэндуму аб мэтазгоднасці правядзення восенню 1992 г. выбараў у Вярхоўны Савет і, такім чынам, датэрміновы роспуск гэтага органа дзяржаўнай улады краіны. 14 лютага 1992 г. Цэнтральная камісія па выбарах і правядзенню рэспубліканскіх рэферэндумаў выдала пасведчанне № 1 аб рэгістрацыі ініцыятыўнай групы па правядзенню рэспубліканскага рэферэндуму<sup>3</sup>. Аднак плебісцыт так і не адбыўся.

У верасні 1993 г. шэраг кіраўнікоў дэпутацкіх груп і аб’яднанняў, партый, грамадскіх аб’яднанняў, творчых саюзаў выступілі са Зваротам да кіраўнікоў дзяржаў, парламентаў і ўрадаў незалежных дзяржаў – былых рэспублік СССР. Непасрэдна зварот адрасаваўся Прэзідэнту Расійскай Федэрацыі, Старшыні Вярхоўнага Савета і Старшыні Савета Міністраў гэтай краіны. Ад імя Беларускай канфедэрацыі творчых

<sup>1</sup> Уладзімір Пракопавіч Някляеў [online], [https://be.wikipedia.org/Уладзімір\\_Пракопавіч\\_Някляеў](https://be.wikipedia.org/Уладзімір_Пракопавіч_Някляеў) [доступ: 25.10.2016].

<sup>2</sup> А. Г а н ч а р о ў, *Творцы хочуць быць па-за палітыкай, але выказваюць недавер парламенту і ствараюць страйкам*, „Літаратура і мастацтва” 1992, №7 (14 лютага), с. 3.

<sup>3</sup> Г. В а с и л е в и ч, *Референдумы в Беларуси и ее путь к независимости в конце XX столетия*, Минск 2001, с. 51.



саюзаў і культурных фондаў зварот падпісаў акцёр М. Яроменка, ад імя Беларускага фонду культуры – пісьменнік Іван Чыгрынаў.

Выказваючы шкадаванне з факту развалу СССР і канстатуючы пераважна дэкларатыўны характар СНД, аўтары выказваліся аб неабходнасці ўмацавання дзяржаўнасці, забеспячэння правоў чалавека, заклікалі да “неадкладнага стварэння канфедэрацыі – новай, больш высокай фазы міждзяржаўнай інтэграцыі”. Падпісанты лічылі, “што першы крок да стварэння канфедэрацыі маглі б зрабіць Расія і Беларусь” і звярталіся да кіраўнікоў дзяржаў, парламентаў і ўрадаў незалежных дзяржаў – былых рэспублік СССР з заклікам “падтрымаць і ўвасобіць у жыццё ідэю канфедэрацыі, з тым каб пакласці канец хаосу і разбурэнню і забяспечыць на землях нашых шматпакутных народаў мір, стабільнасць і належныя адносіны да чалавека”<sup>1</sup>.

Зварот выклікаў значны рэзананс у грамадстве. У нумары “Народнай газеты” за 25–27 верасня была змешчана нататка *Гандляры суверэнітэтам Беларусі зарабілі нямала “цёплых кампліментаў”* пад рубрыкай “З прыёмнай «Народнай газеты»”. Шэраг кіраўнікоў творчых саюзаў выступілі з заявай: “Сярод тых, хто падпісаў гэты дакумент, ёсць і подпіс М. Яроменкі ад імя Беларускай канфедэрацыі творчых саюзаў і культурных фондаў. З’яўляючыся заснавальнікамі Канфедэрацыі і членамі яе вышэйшага органа – савета, вымушаны заявіць, што сп. Яроменка выступіў толькі ад свайго імя, бо нашы творчыя саюзы ніколі не ўпанавалі яго падпісваць гэты зварот. Расцэньваем гэта як спробу ўцягнуць творчыя суполкі рэспублікі ў непрыстойныя палітычныя гульні па рэанімацыі камуністычнага СССР”<sup>2</sup>. Сярод падпісаваных былі: А. Дудараў (старшыня Саюза тэатральных дзеячаў Беларусі), В. Нікіфараў (старшыня Саюза кінематаграфістаў Беларусі), Г. Буралкін (старшыня Саюза мастакоў Беларусі), А. Длатоўскі (старшыня Саюза дызайнераў Беларусі), В. Лабко (старшыня Саюза фотамастакоў Беларусі), М. Дрынеўскі (старшыня Саюза музычных дзеячаў Беларусі), Я. Сахута (старшыня Саюза майстроў народнай творчасці Беларусі), А. Навахрост (сакратар праўлення Саюза кампазітараў Беларусі). Адсутнасць подпісу ад Саюза пісьменнікаў Беларусі тлумачыцца тым, што ён не ўваходзіў у Беларускаю канфедэрацыю творчых саюзаў і культурных фондаў.

Адзначым, што Зварот з’явіўся ў вельмі нязручны момант. Ён быў апублікаваны 22 верасня. 21 верасня ў Расіі пачаўся востры палітычны крызіс. Яго ініцыяваў указ Прэзідэнта Б. Ельцына аб роспуску З’езду народных дэпутатаў і Вярхоўнага Савета.

<sup>1</sup> *Зварот да кіраўнікоў дзяржаў, парламентаў і ўрадаў незалежных дзяржаў – былых рэспублік СССР*, „Народная газета” 1993, №184 (22 верасня), с. 1.

<sup>2</sup> *Не трэба ўцягваць творчыя суполкі рэспублікі ў непрыстойныя палітычныя гульні*, „Народная газета” 1993, №186–187 (25–27 верасня), с. 1.

Пасля заканчэння крызісу (4 кастрычніка) ў прэсе з'явілася заява “Наш шлях – незалежнасць і дэмакратыя”<sup>1</sup> шэрагу творцаў, у пераважнай большасці членаў Саюза пісьменнікаў Беларусі (усяго 26 чалавек). Сярод іх былі: народны паэт Беларусі Пімен Панчанка, народны пісьменнік Беларусі Васіль Быкаў, Мікола Аўрамчык, Сяргей Законнікаў, Аляксей Дудараў, Вольга Іпатава, Генрых Далідовіч, Алесь Петрашкевіч, Артур Вольскі, Раіса Баравікова, Эрнест Ялугін, Анатоль Клышка і інш. У дакуменце сцвярджалася, што паміж Беларуссю і Расіяй можа развівацца паспяховае эканамічнае супрацоўніцтва “без небяспечных для нацыянальнага суверэнітэту «саюзаў» і «блокаў»”. І заклік: “Кожны сумленны грамадзянін Беларусі сёння павінен зрабіць свой выбар і стаць сапраўдным абаронцам суверэнітэту нашай дзяржавы. [...] Наш шлях – незалежнасць і дэмакратыя! Толькі тады можна чакаць раўнапраўнага партнёрства і паважлівых адносін да Рэспублікі Беларусь з боку бліжэйшых суседзяў і ўсяго міжнароднага супольніцтва”.

Беларускія пісьменнікі А. Адамовіч і В. Быкаў былі сярод тых, хто падпісаў так званы “Ліст сарака двух” – публічны зварот групы вядомых літаратараў, апублікаваны ў газеце “Известия” 5 кастрычніка 1993 г.<sup>2</sup> Аўтары ліста патрабавалі ад Урада і Прэзідэнта Расійскай Федэрацыі забараніць “усе віды камуністычных і нацыяналістычных партый, франтоў і аб’яднанняў”, “усе незаконныя ваенізаваныя, а тым больш узброеныя аб’яднанні”, увесці і шырока выкарыстоўваць жорсткія санкцыі “за прапаганду фашызму, шавінізму, расавай нянавісці, за заклікі да гвалту і жорсткасці”, закрыць шэраг газет і часопісаў, прыпыніць дзейнасць саветаў, якія “адмовіліся падпарадкоўвацца законнай уладзе”, а таксама прызнаць нелегітымнымі не толькі З’езд народных дэпутатаў і Вярхоўны Савет Расійскай Федэрацыі, але і ўсе органы, якія былі ім створаны.

Цікавы адзін момант, звязаны са згаданым лістом. Сярод тых, хто яго падпісаў, быў Булат Акуджава. Як успамінаў пісьменнік і журналіст Дзмітрый Быкаў, на канцэрце Булата Акуджавы ў Мінску “цудоўны артыст Уладзімір Гасцюхін – чалавек памяркоўна-патрыятычных перакананняў – публічна зламаў і стаптаў нагамі пласцінку яго песняў”<sup>3</sup>.

У 1994 г. напярэдадні прэзідэнцкіх выбараў у друку з’явіўся зварот ветэранаў-дэмакратаў Рэспублікі Беларусь да суайчыннікаў. Пад ім стаялі прозвішчы членаў Цэнтральнай рады Беларускага дэмакратычнага аб’яднання ветэранаў. Усяго 15 чалавек. Сярод іх былі пісьменнікі Артур Вольскі, Алесь Траяноўскі, Фелікс Шкірманкоў, паэт Мікола Татур. Аўтары лічылі, што “ўрад рэспублікі зжыў сябе і павінен пайсці

<sup>1</sup> *Наш шлях – незалежнасць і дэмакратыя*, „Народная газета” 1993, №195 (6 кастрычніка), с. 1.

<sup>2</sup> *Писатели требуют от Правительства решительных действий*, „Известия” 1993, №189 (5 октября), с. 3.

<sup>3</sup> А. Н а р и н с к а я, *Договор с обманом. Судьба Булата Окуджавы по Дмитрию Быкову* [online], <http://www.kommersant.ru/doc/1129039> [доступ: 01.10.2016].

ў адстаўку". Пры гэтым яны абураліся: "Але, як вядома, тыя, што паралізуюць на ўласным народзе, так проста ад улады не адмаўляюцца, імкнуцца ўтрымаць яе любою цаною. Цяпер яны намагаюцца выкарыстаць у сваіх мэтах выбары прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Іх не спыняць ні Законы, ні тым больш згрызоты сумлення". У канцы выказвалася перакананне: "Верым, што кане ў Лету посткамуністычнае кіраўніцтва, выхаванае на крывадушшы, падмане ды гвалце". І на змену яму "прыйдуць да ўлады разумныя, адукаваныя, прыстойныя і мужныя кіраўнікі, якія не будуць гандляваць ні інтарэсамі дзяржавы і народа, ні ўласнай годнасцю ды сумленнем"<sup>1</sup>.

Шэраг дзеячаў культуры і мастацтва быў сярод тых, хто падпісаў дэкларацыю "Хартыя-97", якая паклала пачатак новай грамадзянскай ініцыятыве. Тэкст дэкларацыі 10 лістапада 1997 г. быў апублікаваны ў вядучых недзяржаўных газетах Беларусі. Яна была складзеная па аналогіі з Хартыяй'77 – дэкларацыяй, што абвясціла прынцыпы пераадолення таталітарызму і аднаўлення дэмакратыі ў Чэхаславакіі. У матэрыяле, які папярэджваў тэкст дэкларацыі, тлумачыліся прычыны яе стварэння: "Цяперашнія ўлады ўвялі альбо рыхтуюць ўвесці ў дзейнасць шэраг антыправавых актаў, якія ліквідуюць асноўныя правы і свабоды чалавека. [...] У выпадку іх рэалізацыі Беларусь будзе канчаткова пераўтвораная ў паліцэйскую дзяржаву". За асноўную мэту дэкларацыі называлася "аднаўленне законнасці на аснове Канстытуцыі 1994 года". А галоўным сродкам дасягнення "стварэнне эфектыўнай сістэмы калектыўнай абароны правоў і свабод кожнага грамадзяніна"<sup>2</sup>.

Першымі Хартыю падпісалі 104 чалавекі. Сярод іх: паэты Рыгор Барадулін, Генадзь Бураўкін, Ніл Гілевіч, Валянцін Тарас, Славамір Адамовіч, пісьменнікі Васіль Быкаў і Вольга Іпатава, перакладчык і паэт Карлас Шэрман, літаратуразнаўцы і пісьменнікі Міхась Тычына і Іван Саверчанка, кінарэжысёры Віктар Дашук і Юрый Хашчавацкі, мастак Алесь Марачкін, акцёр і бард Віктар Шалкевіч, журналістка і спявачка Кася Камоцкая.

У снежні таго ж года ў межах "Хартыі-97" з'явілася Беларуская дэкларацыя свабоды – ініцыятыва беларускіх гуманітарыяў, людзей культуры і мастацтва. Яна была адкрытая для падпісання як беларускімі гуманітарыямі, так і дзеячамі з іншых краін. У тэксце сцвярджалася, што "на працягу трох апошніх гадоў незалежная Беларусь набывала вядомасць у свеце як краіна з дыктатарскім рэжымам у цэнтры Эўропы. На сёння беларускае грамадства дасягнула моманту, калі канфармізм, калектыўнае рабства, таталітарная ідэалёгія й несвабода навязваюцца большасці ў якасці ўсведамленага выбару дзеля выжывання". Аўтары ініцыятывы заяўлялі пра свой фундаментальны

<sup>1</sup> *Зварот ветэранаў-дэмакратаў Рэспублікі Беларусь да суайчыннікаў*, „Народная газета“ 1994, №144 (21 чэрвеня), с. 2.

<sup>2</sup> *Разам – мы сіла! Свой подпіс можа паставіць кожны*, „Свабода“ 1997, №124 (11 лістапада), с. 2.

выбар на карысць “свабоднай крэатыўнасці і вольнага мыслення; інтэлектуальнага й культурнага нон-канфармізму; абароны асноўных каштоўнасцяў эўрапейскай культуры й цывілізацыі зь іхным вызначальным пасланнем: СВАБОДА”. Сярод асобаў, якія падпісалі Дэкларацыю, былі паэты Рыгор Барадулін, Сяргей Законнікаў, Алесь Разанаў і Славамір Адамовіч, пісьменнік Васіль Быкаў, мастакі Міхаіл Анемпадыстаў і Артур Клінаў, барды Зміцер Бартосік і Віктар Шалкевіч, кінарэжысёр Віктар Дашук, тэатральныя рэжысёры Валерый Мазынскі і Мікалай Пінігін, кампазітар Віктар Капыцько, музыкант Лявон Вольскі, спявачка Кася Камоцкая і іншыя<sup>1</sup>.

25 снежня 1998 г. Прэзідэнты Беларусі і Расіі падпісалі ў Маскве заяву і дэкларацыю аб аб’яднанні дзвюх краін у Саюзную дзяржаву. З нагоды гэтай падзеі рада Саюза беларускіх пісьменнікаў праз месяц выступіла з заявай. У ёй пісьменнікі выказалі сваю заклапочанасць гэтай падзеяй, убачыўшы ў ёй пагрозу дзяржаўнай незалежнасці Рэспублікі Беларусь<sup>2</sup>.

Практыка зваротаў працягвалася ў іншыя гады. Напрыклад, 21 сакавіка 2000 г. некалькі дзясяткаў грамадзян ад імя Нацыянальнага камітэта па святкаванні Дня Волі-2000 выступілі з заявай “25 сакавіка – Дзень Волі”<sup>3</sup>. У ёй утрымліваліся выказванні аб “антыбеларускім рэжыме” і ягоных “ліберальных” апанентах, якія “прыкладаюць столькі намаганняў, каб прынізіць выключнае, прыярытэтнае значэнне гэтага Дня, каб зацерці памяць аб ім, растварыць яго ў безаблічным шэрагу псеўдаюбілеяў”. Сярод падпісаўшых былі мастакі Эдуард Агуновіч, Міхась Ляўковіч, Уладзімір Сулкоўскі, Мікола Купава, Яўген Кулік, Аляксей Марачкін, скульптар Алесь Шатэрнік, народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч, паэты Генадзь Бураўкін, Генадзь Тумаш, народны пісьменнік Беларусі Янка Брыль, пісьменнікі Уладзімір Содаль, Уладзімір Конан, Адам Мальдзіс, Сяргей Панізьнік, Мікола Аўрамчык, Юры Станкевіч, мастацтвазнаўца Таццяна Гаранская, галоўны рэдактар часопіса “Роднае слова” Генадзь Шавыркін, прафесар М. Крукоўскі.

Ужо на наступны дзень з Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь паступіла даручэнне Уладзіміра Замяталіна міністрам адукацыі, культуры і старшыні Прэзідыуму Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі наступнага зместу: “Мяркую, што пералічаныя грамадзяне вызначыліся не толькі з нагоды 25 сакавіка 2000 г., але і з пункту гледжання працаўладкавання, утварыўшы аркамітэт. Верагодна ім трэба даць магчымасць атрымліваць заробак у адным месцы, у дадзеным выпадку не на дзяржслужбе”<sup>4</sup>. Адзначым, што ніхто з удзельнікаў аргкамітэту на дзяржаўнай службе не знаходзіўся. Асобныя з іх працавалі ў дзяржаў-

<sup>1</sup> *Беларуская дэкларацыя свабоды*, „Наша ніва” 1998, № 1 (12 студзеня), с. 3.

<sup>2</sup> *Заява рады Саюза беларускіх пісьменнікаў*, „Літаратура і мастацтва” 1999, № 6 (5 лютага), с. 2.

<sup>3</sup> *25 сакавіка – Дзень Волі*, „Народная воля” 2000, № 52 (21 сакавіка), с. 1.

<sup>4</sup> Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 974, воп. 4, спр. 363, арк. 104.

ных установах, іншыя былі сябрамі творчых саюзаў і знаходзіліся на творчай працы. У вышэйшых навучальных установах, падпарадкаваных Міністэрству культуры, пастаянна працавалі толькі тры чалавекі – прафесар М. Крукоўскі, мастак А. Марачкін, мастацтвазнаўца Т. Гаранская. Але іх не сталі звальняць, аргументаваўшы тым, што “названыя асобы выконваюць абавязкі выкладчыкаў і працуюць у адпаведнасці з зацверджанымі вучэбнымі планамі і праграмамі, не выконваюць адміністрацыйных і распарадчых функцый, не праводзяць у навучальных установах агітацыйна-прапагандысцкай работы сярод студэнтаў”<sup>1</sup>.

Апошнія прыклады адносяцца да кампаніі па выбарах Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. У лістападзе 2010 г. напярэдадні выбараў прэзідыум Саюза пісьменнікаў Беларусі (створанага ў 2005 г. як альтэрнатыва Саюза беларускіх пісьменнікаў) выступіў са зваротам да выбаршчыкаў. У ім азначалася: “Прэзідыум Саюза пісьменнікаў Беларусі ад імя больш як 500 майстроў слова звяртаецца да ўсёй творчай і навуковай інтэлігенцыі, да педагогаў, да моладзі, да ўсіх нашых чытачоў: падтрымаем 19 снежня 2010 года на прэзідэнцкіх выбарах Аляксандра Лукашэнку як чалавека, які даказаў высокія арганізацыйныя, грамадзянскія, патрыятычныя якасці на справе”<sup>2</sup>.

Адразу пасля прэзідэнцкіх выбараў 24 беларускія мастакі, у асноўным сябры творчай суполкі “Пагоня” заявілі аб непрызнанні вынікаў выбараў. У спецыяльнай заяве рады “Пагоні” было выказана абурэнне падзеямі, што адбыліся вечарам 19 снежня 2010 г. на Плошчы Незалежнасці. “Лічым недапушчальным і ганебным разгон і зверскае збіццё мірных дэманстрантаў і кандыдатаў у прэзідэнты Рэспублікі Беларусь, якія беспадстаўна былі арыштаваныя да абвешчэння афіцыйных вынікаў галасавання”, – адзначалася ў заяве. Мастакі пратэставалі супраць дзеянняў сілавых структураў па збіцці кандыдата ў прэзідэнты паэта Уладзіміра Някляева. Сярод тых, хто падпісаў заяву, былі сябры рады суполкі “Пагоня” Генадзь Драздоў, Аляксей Марачкін, Мікола Купава і Алесь Цыркуноў, мастацтвазнаўца Таццяна Гаранская, мастакі Уладзімір Крукоўскі, Генік Лойка, Георгій Скрыпнічэнка, Віктар Маркавец, Алесь Пашкевіч і Алесь Пушкін<sup>3</sup>.

Асобныя дзеячы культуры і мастацтва з’яўляліся пастаяннымі ўдзельнікамі і арганізатарамі палітычных акцый.

26 красавіка 1996 г. пасля “Чарнобыльскага шляху” былі затрыманыя вядомыя дзеячы беларускай культуры Юрый Хадыка, Вінцук Вячорка, Лявон Баршчэўскі, Язэп Янушкевіч, жорстка збіты мастак Алесь Марачкін. У ізалятары КДБ і МУС патрапілі журналісты, літара-

<sup>1</sup> *Ibidem*, арк. 104.

<sup>2</sup> *Зварот прэзідыума Саюза пісьменнікаў Беларусі да выбаршчыкаў*, „Літаратура і мастацтва“ 2010, № 47 (26 лістапада), с. 2.

<sup>3</sup> *Художники творческого сообщества “Погоня” не признают итогов выборов* [online], <http://euroradio.fm/ru/hudozhniki-tvorcheskogo-soobshchestva-pogonya-ne-priznayut-itogi-vyborov> [доступ: 13.10.2016].

тары, мастакі, навукоўцы, студэнты. Такім чынам улады ўпершыню ўжылі адкрытыя рэпрэсіі супраць інтэлігенцыі.

19–20 кастрычніка 1996 г. ў Мінску прайшоў Нацыянальны кангрэс у абарону Канстытуцыі і супраць дыктатуры (І Кангрэс дэмакратычных сілаў). Кангрэс адкрыў сваім выступленнем пісьменнік Янка Брыль. Акрамя яго, слова мелі паэты Ніл Гілевіч і Генадзь Бураўкін, рэжысёр Віктар Дашук<sup>1</sup>.

Асобныя дзеячы культуры вызначыліся персанальнымі акцыямі пратэсту. Напрыклад, у жніўні 1997 г. на адным з апазіцыйных мітынгаў паэт Славамір Адамовіч публічна зашыў сабе рот у знак пратэсту супраць уціску свабоды слова.

У ліпені 1999 г. незвычайную акцыю зладзіў мастак Алесь Пушкін. Сваё негатыўнае стаўленне да асобы А. Лукашэнкі мастак выказаў праз перформанс “Гной для Прэзідэнта”. Ён вывез да ўваходу ў будынак Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь вазок гною – “нізкую субстанцыю ў перформансе для вярхоў”<sup>2</sup>. Акцыю мастак прысвяціў 5-годдзю кіравання А. Лукашэнкі. За гэты ўчынак А. Пушкін быў асуджаны на два гады ўмоўна. Арышты і штрафы былі і ў далейшым. У верасні 2001 г. яму прысудзілі штраф за раздачу дзецям карцінак-налепак з заклікамі супраць Прэзідэнта Беларусі А. Лукашэнкі. Мастак арыштоўваўся напярэдадні прэзідэнцкіх выбараў у сакавіку 2006 г. (на 3 сутак) і снежні 2010 г. (на 13 сутак)<sup>3</sup>.

Актывізацыя грамадска-палітычнай дзейнасці адбылася ў 2003 г. Гэта тлумачыцца пачаткам падрыхтоўкі палітычных колаў краіны да парламенцкіх выбараў.

16 сакавіка 2003 г. пад лозунгам “Незалежная Беларусь – свабоднае і заможнае грамадства” адбыўся Усебеларускі сход інтэлігенцыі. Каля 600 дэлегатаў з усіх рэгіёнаў сабраліся абмеркаваць палітычную, эканамічную і культурную сітуацыю ў Беларусі. У форуме прынялі ўдзел такія вядомыя прадстаўнікі беларускай культуры і мастацтва, як Ніл Гілевіч, Генадзь Бураўкін, Анатоль Вярцінскі, Сяргей Законнікаў, Алесь Марачкін, Уладзімір Арлоў, Уладзімір Колас, Лявон Вольскі і многія іншыя. На сходзе прысутнічала тры дэпутаты Палаты Прадстаўнікоў з групы “Рэспубліка”<sup>4</sup>.

У сваёй рэзалюцыі сход канстатаваў глыбокі сістэмны крызіс у краіне. “У такой сітуацыі многае залежыць ад інтэлігенцыі, ад яе

<sup>1</sup> Ю. Х а д ы к а, *Сызыфава праца апазіцыі* [online], <http://nn.by/?c=ar&i=6603> [доступ: 13.10.2016].

<sup>2</sup> Алесь Пушкін *расказвае о перформансе “Навоз для президента”* [online], <http://euroradio.fm/ru/ales-pushkin-rasskazyvaet-o-perfomanse-navoz-dlya-prezidenta> [доступ: 30.09.2016].

<sup>3</sup> *Судзімасьці Алеся Пушкіна* [online], <http://www.pushkin.by/abia/sudzimasci.htm> [доступ: 30.09.2016].

<sup>4</sup> Ю. О р е х о в, *Алексей Марочкин: “Власть не замечает нас”* [online], <http://www.br.minsk.by/index.php?article=12051> [доступ: 30.09.2016].

мужнасці і прынцыповасці. Аднак, на жаль, многа сярод нас тых, хто займае прыстасавальніцкую пазіцыю, церпіць ганебную хлусню афіцыйных сродкаў масавай інфармацыі, злачынныя маніпуляцыі на выбарах, маўчыць, калі пераследуюць калег і суайчыннікаў". Не абышлося і без палітычных выказванняў: "Мы выступаем катэгарычна супраць працягу паўнамоцтваў цяперашняга кіраўніка Рэспублікі Беларусь пасля 2006 года. Мы абвешчаем пра намер зрабіць усё, каб выбары новага Парламента ў 2004 годзе і новага Прэзідэнта ў 2006 годзе адбыліся па новым выбарчым кодэксе, у адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі, без адміністрацыйнага ціску на выбаршчыкаў і кандыдатаў, без махінацый і падтасовак падчас галасавання, каб народ Беларусі змог зрабіць свабодны і асэнсаваны выбар". Удзельнікі сходу заклікалі ўлады "звярнуцца да вопыту дэмакратычных пераўтварэнняў у цывілізаваных краінах, распачаць канструктыўны дыялог з прадстаўнікамі ўсіх палітычных плыняў грамадства"<sup>1</sup>.

Першы Усебеларускі сход інтэлігенцыі надзяліў аргкамітэт паўнамоцтвамі пастаянна дзейнага органа. Яму было даручана выбраць Раду беларускай інтэлігенцыі і працягнуць працу па скліканню новага сходу. Праз некаторы час Рада была абрана. Яе старшынёй стаў кінарэжысёр і кіраўнік агульнаадукацыйнага ліцэя Уладзімір Колас. Сябрамі Рады былі паэт Генадзь Бураўкін і пісьменніца Вольга Іпатава, кінарэжысёр Юрый Хашчавацкі<sup>2</sup>.

Некаторыя з удзельнікаў сходу вельмі скептычна адносіліся да ўсяго, што там адбывалася. Мастак Алесь Пушкін выказаўся наступным чынам: "Хочацца бачыць больш радыкальныя вынікі і акрэсленае разуменне нонканфармізму. На жаль, адны і тыя ж асобы, адны і тыя ж пустазвоны. Калі з'езд не радыкалізуецца, то я буду шкадаваць, што прыехаў"<sup>3</sup>.

Крытычна адзываўся і кінарэжысёр Уладзімір Арлоў: "Вельмі непадрахтаваныя выступленні: людзі не ведаюць дакладна нават, што яны хочуць сказаць. Хопіць гісторыі, хопіць крытыкі – канструктыўнае нешта трэба падаваць. Будзем спадзявацца, што згуртаванне, да якога сёння заклікаюць, яно адбудзецца"<sup>4</sup>.

Сустаршыня аргкамітэта мастак А. Марачкін са шкадаваннем канстатаваў, што сход не вырашаў адну з важных задач – аб'яднанне "ўмоўна названых" дэмакратычнага крыла і прапрэзідэнцкай часткі інтэлігенцыі. "Падзел на інтэлігенцыю дэмакратычную і частку інтэ-

<sup>1</sup> Рэзалюцыя Усебеларускага сходу інтэлігенцыі [online], <http://www2.polskie-radio.pl/eo/dokument.aspx?iid=40> [доступ: 20.09.2016].

<sup>2</sup> 3 апреля состоится II Всебелорусское собрание интеллигенции [online], <http://afn.by/news/i/40511> [доступ: 21.09.2016].

<sup>3</sup> Г. Абакуныч, Удзельнікі Усебеларускага сходу інтэлігенцыі выказаліся за згуртаванне і актывізацыю [online], <http://news.tut.by/society/22189.html> [доступ: 21.09.2016].

<sup>4</sup> Ibidem.

лігенцыі, якая падтрымлівае ўладу, захавалася. Больш за тое, ідзе не толькі такая абсорбцыя, але туды сыходзяць і некаторыя прадстаўнікі нейтральнай інтэлігенцыі, якая спачувае дэмакратычнаму крылу, якіх паманіла сённяшня ўлада і якіх, на жаль, яна амаль праглынула. Ім далі медаль, матэрыяльныя даброты, але яны адчуваюць, што ім трэба сёння вызначыцца”<sup>1</sup>.

Дадзеная палітычная акцыя прымусіла ўлады больш увагі звярнуць на інтэлігенцыю ўцэлым і дзеячаў культуры і мастацтва ў прыватнасці.

У маі 2003 г. А. Лукашэнка выступіў перад выкладчыкамі і студэнтамі Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў. У выступленні знайшлося месца для ацэнкі Усебеларускаму сходу інтэлігенцыі: “Хто ўпаўнаважваў яго арганізатараў гаварыць ад імя ўсёй інтэлігенцыі краіны. Ды яшчэ спрабаваць нейкім падманам уцягнуць у свае гульні паважаных і аўтарытэтных у краіне майстроў мастацтва. Маўляў, мы «за дыялог з уладаю», за сумеснае абмеркаванне пытанняў духоўнасці і культуры. [...] Які там «дыялог», якая там «культура»! Усе гэтыя пытанні хутка адышлі ні на другі, – на самы задні план. І ўсё звязлося да харавога выканання знаёмых апазіцыйных «песняў аб галоўным”, падаграваных прагаю ў што б там ні стала дарвацца да ўлады”<sup>2</sup>.

Кіраўнік дзяржавы запэўніваў: “У сістэме ўзаемаадносін «дзяржава і творчая асоба» абедзве складаючыя граюць актыўную ролю”. Пры гэтым дзяржаве адводзілася роля стварэння ўмоваў для творчасці, аказання “падтрымкі прадстаўнікам творчай інтэлігенцыі ў рэалізацыі іх замыслаў, планаў”. Аднак у адказ дзяржава мае права “чакаць напаўнення творчай дзейнасці высокім гуманістычным зместам”<sup>3</sup>.

У снежні 2003 г. адбылася сустрэча Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі. На ёй А. Лукашэнка катэгарычна адхіліў прапанову аб стварэнні савета творчай інтэлігенцыі пры Прэзідэнце, бо палічыў, што такі чынам працэс стасункаў стане фармальным і малаэфектыўным. Пры гэтым ён выказаў гатоўнасць рэгулярна – двойчы на год – сустракацца з лепшымі прадстаўнікамі культуры і мастацтва для абмеркавання хвалючых тэм і рашэння набалелых пытанняў<sup>4</sup>.

У той час пэўныя крокі па прыцягненні грамадскасці да прыняцця рашэнняў былі здзейснены. Так, у новай рэдакцыі Закона “Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь” (2004 г.) з’явіўся артыкул 13. У ім адзначалася: “дзяржаўныя органы ажыццяўляюць рэгуляванне і кіраванне ў галіне культуры ва ўзаемадзеянні з organami тэрытарыяльнага

<sup>1</sup> Ю. Орехов, Алексей Марочкин: “Власть не замечает нас”...

<sup>2</sup> А. Лукашенко, *Государство и творческая личность. Лекция Президента Респ. Беларусь в Белор. гос. академии искусств, Минск, 15 мая 2003 г.*, Минск 2003, с. 27.

<sup>3</sup> *Ibidem*, с. 26.

<sup>4</sup> Александр Лукашенко встретился с представителями творческой интеллигенции [online], <http://afn.by/news/i/38833> [доступ 20.08.2016].



грамадскага самакіравання, а таксама творчымі саюзамі і іншымі грамадскімі арганізацыямі (аб'яднаннямі), якія ажыццяўляюць культурную дзейнасць"<sup>1</sup>.

Прадстаўнікі творчых саюзаў увайшлі ў створаны ў 2004 г. адпаведна з пратаколам даручэнняў Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, дадзеных 17 снежня 2003 г. на сустрэчы з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі, Аўтарскі савет пры Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве інтэлектуальнай уласнасці<sup>2</sup>.

Другі Усебеларускі сход інтэлігенцыі адбыўся 25 красавіка 2004 г. Яго рэзальцыя заклікала "ўсіх грамадзян Беларусі адказна і прынцыпова аднесціся да правядзення парламенцкіх выбараў", якія былі прызначаны на восень. Сход падтрымаў прапанову сварыць нацыянальны камітэт "За справядлівыя выбары". Член прэзідыуму Сходу мастак А. Марачкін гаварыў аб тым, што Сход вызначыў дзве мэты: "каб іх арганізацыя стала зарэгістраванай і каб інтэлігенцыя была не пасіўным назіральнікам ў Беларусі, а ўключылася ў палітычную барацьбу"<sup>3</sup>.

Усе гэтыя заклікі можна расцаніць як дэмагагічныя. У перыяд паміж двума Сходамі інтэлігенцыя не здолела нічога дабіцца: ні змены выбарчага заканадаўства, ні іншых мэтаў дэмакратызацыі. Па словах доктара філасофскіх навук прафесара Георгія Антанюка, які на той час працаваў у Інстытуце падрыхтоўкі навуковых кадраў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, "апазіцыя ўсё яшчэ наўна заклапочана масавым уцягненнем інтэлігенцыі ў барацьбу з аўтарытарным рэжымам Лукашэнкі. Аднак яна, інтэлігенцыя, па прыродзе сваёй мяккая і рафінаваная, а ў Беларусі да таго ж і рабалежная"<sup>4</sup>.

За ўдзел у публічных палітычных акцыях асобныя дзеячы культуры страчвалі працу. Напрыклад, 21 ліпеня 2004 г. па ініцыятыве дэпутатаў Нацыянальнага сходу Фралова і Парфянкава на плошчы Бангалор адбыўся канцэрт, прысвечаным 10-годдзю прэзідэнцтва А. Лукашэнкі. Нягледзячы на тое, што канцэрт быў афіцыйна дазволена, у гуртоў-удзельнікаў сталі ўзнікаць складанасці з арганізацыяй канцэртаў і ратацыяй у эфіры радыёстанцый. А гурт "Палац" на наступны дзень быў звольнены з "Белдзяржканцэрта". У загадзе гэта

<sup>1</sup> Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь "Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь": Закон Рэсп. Беларусь, 18 мая 2004 г., № 282-3 [у:] Нац. рэестр прававых актаў Рэсп. Беларусь 2004, № 87, 2/1031.

<sup>2</sup> О состоянии и мерах, принимаемых Республикой Беларусь, по предотвращению правонарушений в сфере интеллектуальной собственности [online], [http://www.belembassy.org.ua/content/print.php?id=5&ch\\_id=13&ar\\_id=148](http://www.belembassy.org.ua/content/print.php?id=5&ch_id=13&ar_id=148) [доступ: 14.09.2016].

<sup>3</sup> Ю. С в и р к о, Интеллигенция Белоруссии против властей [online], <http://www.kommersant.ru/doc/470080> [доступ: 14.09.2016].

<sup>4</sup> К. П о з н я к, Национально ориентированная интеллигенция вновь примеряет политические доспехи [online], [http://naviny.by/rubrics/elections/2004/02/17/ic\\_articles\\_623\\_169665/print/](http://naviny.by/rubrics/elections/2004/02/17/ic_articles_623_169665/print/) [доступ: 14.09.2016].

абгрунтоўвалася малой наведвальнасцю выступленняў гледачамі, нізкімі фінансавымі паказчыкамі<sup>1</sup>.

Спачатку з'явілася неафіцыйная інфармацыя аб забароне трансляцыі твораў удзельнікаў канцэрта на плошчы Бангалор на дзяржаўным радыё. Пазней стала відавочна, што рашэнне датычылася не толькі радыёстанцыі, але і тэлеканалаў, дзяржаўных выданняў. У спіс патрапілі восем выканаўцаў: "Палац", Дзмітрый Вайцюшкевіч, Zet, N.R.M., Drum Ecstasy і Kriwi. Апошні гурт у канцэрце не прымаў удзелу, а іх уключэнне ў так званы "чорны спіс" шмат хто звязваў з памылкай журналіста "Народнай волі", які назваў у сваім рэпартажы гэты калектыў сярод выступаўцаў. Зразумела, што афіцыйныя ўлады ніяк не каментавалі падзеі. Версію аб забароне прадстаўнік Міністэрства інфармацыі назваў недакладнай.

Музыкантам перасталі выдаваць гастрольныя пасведчанні, і гурты вымушаны былі ў сваёй краіне выступаць ці падпольна ці пад іншымі назвамі. Што, праўда, не перашкаджала некаторым з іх прымаць удзел у акцыях апазіцыі (напрыклад, у "Джынсавым фэсце", які адбыўся ў верасні 2006 г.). Становішча змянілася ў канцы 2007 г. пасля сустрэчы з лідарамі гуртоў "Крама", "N.R.M.", "Палац" і "Нейра Дзюбель" тагачаснага кіраўніка ідэалагічнага ўпраўлення Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Алега Праляскоўскага<sup>2</sup>.

Лідар гурта "Нейра дзюбель" Аляксандр Кулінковіч пасля сустрэчы выказаўся наступным чынам: "Нам было ясна сказана: «Хлопцы, не грайце болей, калі ласка, на апазіцыйных мітынгах». Мы адказалі, што не будзем. Прычым усе, і абсалютна шчыра". А. Кулінковіч адзначыў, што зрабіў гэта нягледзячы на тое, што не любіць існуючую ўладу. Аб гэтым ён шчыра і паведаміў намесніку кіраўніка Адміністрацыі Прэзідэнта. Адначасова лідар гурта паведаміў прэс-цэнтру "Хартыі-97", што не будзе граць на мерапрыемствах уладаў. "Наш сцяг – бел-чырвоная-белы, а не чырвоная-зялёны. На калені нас не паставілі. Але мы сустрэліся ўлетку з Аляксандрам Мілінкевічам, і ён нам абсалютна не дапамог... Праляскоўскі – нармальны, адэкватны чалавек", – сказаў А. Кулінковіч<sup>3</sup>.

28 снежня 2006 г. з Нацыянальнага акадэмічнага драматычнага тэатра па выніках праведзенай атэстацыі як не адпавядаючы займаемай пасадзе быў звольнены акцёр Павел Харланчук-Южанкоў. У атэстацыйнай характарыстыцы, якую падпісаў мастацкі кіраўнік тэатра Барыс Луцэнка, адзначалася, што "ў сакавіку 2006 года П. Харланчук-Южанкоў прыняў удзел у акцыі, накіраванай супраць дзяржаўнай

<sup>1</sup> С. Малиновский, О. Улевич, *Музыкантов "Палаца" уволили* [online], [www.kp.by/daily/23326/136585/](http://www.kp.by/daily/23326/136585/) [доступ: 14.08.2015].

<sup>2</sup> З. П а н я м о н а ў, *Праляскоўскі паабяцаў зняць забарону з беларускіх рокераў і пусціць іх на БТ* [online], <http://news.tut.by/culture/98438.html> [доступ: 14.08.2015].

<sup>3</sup> *Нейро Дюбель* [online], [https://ru.wikipedia.org/wiki/Нейро\\_Дюбель](https://ru.wikipedia.org/wiki/Нейро_Дюбель) [доступ: 14.08.2015].

улады ў Рэспубліцы Беларусь. За свае дзеянні П. Харланчук-Южакоў быў прыцягнуты праваахоўнымі органамі да адміністрацыйнай адказнасці. П. Харланчук-Южанкоў парушыў маральна-духоўныя асновы тэатра, замест прызнання дапушчанай памылкі на сходзе трупы паводзіў сябе з празмерным выклікам і неэтычна, нягледзячы на шматлікія гутаркі з ім кіраўніцтва тэатра. Тым самым ён супрацьпаставіў свае асабістыя перакананні агульнапрынятым нормам выканання законнасці”<sup>1</sup>.

Сваё стаўленне да грамадска-палітычных працэсаў, што адбываліся ў Беларусі, адносін паміж творцам і ўладаю асобныя дзеячы культуры і мастацтва выказвалі ў артыкулах і інтэр’ю, персанальных публічных зваротах.

У 1992 г. Аляксандр Ціхановіч выказваўся наступным чынам аб прэм’ер-міністра Вячаславе Кебічы: “Я чытаў шмат якія з прапануемых ім праграм выхаду рэспублікі з крызісу. На мой погляд, у іх няма верных момантаў. І нельга ж толькі лаяць Кебіча і ўрад, нават не даўшы магчымасці да канца здзейсніць задуманае!”<sup>2</sup>.

Выступаючы на XI з’ездзе Саюза пісьменнікаў Беларусі, М. Чаргінец асуджаў крытыку асобнымі пісьменнікамі прадстаўнікоў улады: “Завельмі некаторыя ў нас катэгарычныя ў сваіх крытычных ацэнках кіраўнікоў рэспублікі. Прытым робіцца гэта ад імя ўсіх пісьменнікаў. У такія мінуты яны забываюць, што, называючы без юрыдычнага абгрунтавання канкрэтных кіраўнікоў «зdraднікамі», «ворагамі» і г. д., яны, такія «абаронцы дэмакратыі», разбураюць і знішчаюць першыя, яшчэ слабыя парасткі той жа дэмакратыі, якая нараджаецца”<sup>3</sup>.

Вясной 1994 г. свой погляд на грамадска-палітычнае становішча ў краіне і шляхі вырашэнне праблем у вялікім інтэрв’ю выказваў пісьменнік Іван Шамякін: “Я вам павінен сказаць: сапраўдных лідараў, на вялікі жаль, у нас няма. У гэтым бяда наша. Усё-такі нацыя павінна мець свайго лідара. Разам з тым я не магу падтрымаць і тых, хто зараз патрабуе: Вярхоўны Савет – у адстаўку, урад – у адстаўку. А з кім застанёмся, хто будзе кіраваць дзяржавай? Якраз гэтага патрабуе апазіцыя. А хто прыйдзе? З. Пазняк? Дык ён жа археалогіяй, здаецца, займаўся. [...] Таму, калі зараз разагнаць усіх чыноўнікаў, – хто працаваць будзе? Не так усё проста, як некаму здаецца”<sup>4</sup>.

Пісьменнік выказваўся аб неабходнасці выбараў у новы парламент. Лічыў, што “выбары, можа, хоць падымуць палітычную актыўнасць народа”. І. Шамякін лічыў няшчасцем тое, што “народ стаў

<sup>1</sup> Цыт. па: *Нарушение прав человека в Беларуси в 2006 г.: аналитический обзор*, Минск 2007, с. 87–88.

<sup>2</sup> Я. Поплавская: “Дочь в белорусском лице”: Семейный дуэт “допрашивал” А. Безвесельный, „Свободные новости” 1992, № 19 (8 октября), с. 16.

<sup>3</sup> Мы – частка мінулага. З выступлення Мікалая Чаргінца, „Літаратура і мастацтва” 1994, № 19 (13 мая), с. 14.

<sup>4</sup> На вострымі часу. Гутарка з Іванам Шамякіным: Гутарку вёў Мікола Мікуліч, „Літаратура і мастацтва” 1994, № 18 (6 мая), с. 5.

абыхавым да палітыкі. Ён ашаломлены падзеямі, што адбываюцца навокал. Людзі толькі і думаюць, дзе б зарабіць грошы, дзе б што-небудзь купіць ці прадаць”<sup>1</sup>.

І. Шамякін даў сваю характарыстыку асобных палітыкаў. Адстаўку С. Шушкевіча ён назваў “нармальным працэсам”, калі “мы жывем у дэмакратычнай краіне”. На думку пісьменніка “Шушкевіч працаваў з сумленнем фізіка, а ў палітыцы павінна быць цвёрдая паслядоўнасць”. “Вопытным палітыкам” у вачах І. Шамякіна быў В. Кебіч. “Чалавек ён дзелавы, актыўны. Такіх кіраўнікоў нямнога. Іх трэба крытыкаваць, але трэба і цаніць”, – адзначаў пісьменнік. Пры гэтым ён падтрымліваў ідэю В. Кебіча аб эканамічным саюзе з Расіяй. “Не можам мы пакуль без яе. Семдзясят гадоў разам развівалася наша народная гаспадарка. Нельга зараз ірваць па-жывому”, – абгрунтоўваў свой погляд І. Шамякін<sup>2</sup>.

За другую палову 1995 г. пісьменнік апублікаваў у газеце “Звязда” два адкрытыя лісты А. Лукашэнку. Першы – адразу пасля рэферэндуму. У ім ён выказаў занепакоенасць магчымым істотным пашырэннем русіфікацыі і прапаноўваў шлях падтрымкі беларускай мовы. Другі ліст быў прысвечаны катастрофічнаму стану беларускай літаратуры. Пісьменнік пісаў аб небывалым падзенні тыражоў, захопе гандлярамі кнігарняў, дзе прадаюцца не кнігі, а моцныя напоі, аб жабрацкім становішчы творцаў і іншых негатыўных з’явах<sup>3</sup>.

Значная колькасць артыкулаў і выступленняў дзеячаў культуры прыпадае на перыяды, калі адбываліся лёсавызначальныя для краіны падзеі. Напрыклад, напярэдадні выбараў Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь у 1994 г. у газеце “Літаратура і мастацтва” А. Марачкін выступіў з вялікім артыкулам “Я выбіраю Прэзідэнта”. Там ён прапанаваў альтэрнатыўную назву пасады кіраўніка дзяржавы: “Нарэшце і мы дачакаліся. Будзе і ў нас прэзідэнт. А чым мы горшыя за іншых? У рэшце рэшт, куды ні глянь – усюды прэзідэнты. [...] Па праўдзе кажучы, можна было б падшукаць і слова тутэйшае, роднае. Ну скажам, – Бацька Рэспублікі Беларусь. Але не кожны да такога слова дарасце. Не кожны варты яго”<sup>4</sup>.

Аўтар аддае свае сімпатыі і фактычна агітуе галасаваць за лідара апазіцыі Зянона Пазняка. Адначасова крытыкуе іншых кандыдатаў у Прэзідэнты. Напрыклад, А. Лукашэнку ён называе “таленавітым самавукам”, “народным умельцам”, параўноўвае з “нехайным садаводам-агароднікам”, які “ў нястрыманым энтузіязме, рвучы пустазелле, ботамі топча кветкі”. Мастак заўважае, што “давяраць уладу такім «народным умельцам», «садаводам-агароднікам», дужа небяспечна”<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> *Ibidem*.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

<sup>3</sup> І. Шамякін, *Ненавагоднія думкі*, „Літаратура і мастацтва“ 1995, №52 (29 снежня), с. 4.

<sup>4</sup> А. Марачкін, *Я выбіраю прэзідэнта*, „Літаратура і мастацтва“ 1994, № 20 (20 мая), с. 5.

<sup>5</sup> *Ibidem*.

У час выбараў Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь асобныя дзеячы культуры выступалі ў друку з матэрыяламі агітацыйнага зместу. Письменнік Юры Станкевіч называў Беларусь “рэспублікай-прывідам”, бо “яна, не паспеўшы ўзнікнуць, можа ператварыцца ў нішто, растварыўшыся ў абдымках «старэйшага брата», куды яе піхаюць цяперашнія правадыры”. Першае, што на думку Ю. Станкевіча, неабходна было зрабіць, гэта “прагаласаваць за адзінага, лічу, дастойнага кандыдата – а менавіта Зянона Пазняка”<sup>1</sup>.

У некалькіх нумарах газеты “Літаратура і мастацтва” быў змешчаны матэрыял да выбараў Прэзідэнта Беларусі *За каго і чаму*<sup>2</sup>. Свой выбар называлі і абгрунтоўвалі вядомыя людзі культуры. За Зянона Пазняка збіраліся галасаваць пісьменнік Васіль Быкаў, мастак Алесь Ксяндзоў, кампазітар Віктар Войцік, празаік Пятро Васючэнка.

Сярод іншых кандыдатаў называлася імя Станіслава Шушкевіча. За яго збіраўся галасаваць дырэктар Аб’яднання дзяржаўных літаратурных музеяў Беларусі Леанід Хадкевіч<sup>3</sup>.

За аднаго з двух кандыдатаў – З. Пазняка або С. Шушкевіча – збіраўся аддаць свой голас пісьменнік Кастусь Цвірка. Народны артыст СССР, старшыня Канфедэрацыі творчых саюзаў М. Яроменка выступаў за В. Кебіча. Свой выбар ён абгрунтоўваў рэалістычным поглядам на рэчы: “Няма часу вучыцца кіраваць, трэба выбіраць прэзідэнта з тых кіраўнікоў, якія ў нас ёсць і якія на гэтым з’елі не адзін пуд солі. [...] У кожнага з прэтэндэнтаў на пасаду прэзідэнта ёсць нейкі свой вопыт, але такога вопыту лідара, як у Вячаслава Францавіча Кебіча, ні ў кога няма. Сёння толькі яму быць прэзідэнтам”<sup>4</sup>.

22 чэрвені 1994 г. за дзень да прэзідэнцкіх выбараў у газеце “Звязда” выйшла інтэрв’ю з Генадзем Бураўкіным<sup>5</sup>, які на той час займаў пасаду намесніка міністра культуры і друку Беларусі. Сярод іншага ён заяўляў, што яго больш за ўсё хвалюць далейшыя шляхі развіцця Беларусі. Пры гэтым ён выказваў меркаванне, што “глыбока памыляюцца тыя, хто лічыць, што ўсе нашы бядоты звязаны з імкненнем да суверэнітэту. Скажам шчыра: сапраўднага і поўнага суверэнітэту мы яшчэ і не пакаштавалі. Мы толькі заявілі пра яго, пра сваё імкненне да яго. Суверэнітэт трэба заслужыць.” Паэт і грамадска-палітычны дзеяч выказваўся і пра адносіны з Расіяй: “Я асабіста ні на хвіліну не сумняваюся, што самым блізкім сябрам і партнёрам для нас будзе ўсё ж Расія. Мы з ёй былі, ёсць і будзем. Але – толькі на роўных. [...] Мы прывыклі, што ёсць цэнтр, што ён за нас будзе ўсё вырашаць. Аднак

<sup>1</sup> Ю. Станкевіч, *У чаканні прэзідэнта*, „Літаратура і мастацтва“ 1994, № 23 (10 чэрвеня), с. 2–3.

<sup>2</sup> *За каго і чаму*, „Літаратура і мастацтва“ 1994, № 23 (10 чэрвеня), с. 2.

<sup>3</sup> *Ibidem*.

<sup>4</sup> *За каго і чаму*, „Літаратура і мастацтва“ 1994, № 24 (17 чэрвеня), с. 3.

<sup>5</sup> Генадзь Бураўкін: “Жыць цяжка, але душа спакойная. Яна дома”: Гутарыў Анатоль Мяснікоў, „Звязда“ 1994, №128–129 (22 чэрвеня), с. 1–2.

цяпер Расія думае (і правільна!) пра свае інтарэсы, а мы павінны дбаць пра свае. Іх за нас ніхто не абароніць, не знойдзе найлепшага варыянта іх вырашэння.”

У студзені 1995 г. на старонках “Народнай газеты” быў надрукаваны вялікі артыкул паэта Сяргея Законнікава *Беларускі нацыяналізм. Ці ёсць ён?*<sup>1</sup> Аўтар звяртаў ўвагу на праблемы сацыяльна-эканамічнага, грамадскага і духоўнага жыцця краіны. Ён сцвярджаў: “Адзіная ідэя, здольная аб’яднаць сёння наша расхрыстанае, нестабільнае грамадства – гэта пабудова сваёй незалежнай, дэмакратычнай беларускай дзяржавы, духоўнае і эканамічнае адраджэнне”.

Артыкул з’явіўся ў самым пачатку кампаніі па вылучэнні кандыдатаў у дэпутаты Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь XIII склікання. Таму аўтар ставіў задачу: “У маі нам трэба выбраць прынцыпова новы парламент, які будзе арыентавацца на ўласную гісторыю, культуру, дзяржаўнасць. Кожны думаючы беларускі грамадзянін павінен усвядоміць, што дзяржава з’яўляецца найвялікшай каштоўнасцю, якую вы працавала чалавецтва”.

У красавіку 1995 г. на другі дзень пасля спынення з выкарыстаннем сілы галадоўкі групы апазіцыі ў зале пасяджэнняў Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь Васіль Быкаў выступіў з вострай заявай: “Тое, што адбылося за апошнія суткі, ёсць ня што іншае, чымся прэлюдыя фашыстоўскага перавароту, калі група асобаў учыняе крывавую разню ў сценах парламенту і захоплівае ўсю паўнату ўлады ў краіне”. Письменник прадракаў: “Ужо відаць, што на Беларусі ня будзе парламенту, ня будзе выбараў, знікнуць рэшткі вольнай прэсы. Краінай закіруе прэзідэнцкая хунта”<sup>2</sup>.

У чэрвені таго ж года ў газеце “Свабода” было змешчана вялікае інтэрв’ю з В. Быкавым на актуальныя грамадска-палітычныя тэмы<sup>3</sup>. Письменник выказаўся аб палітычнай ролі С. Шушкевіча, прычынах непапулярнасці нацыянальнай ідэі і палітычнай паразы БНФ, прааналізаваў так званы “феномен Лукашэнкі”, прадказваў рэпрэсіі супраць тых, хто будзе выказваць нязгоду з палітыкай, якую той праводзіць. Ён азначаў няпросты шлях да сапраўднага суверэнітэту нашай краіны, вельмі песімістычна выказаўся адносна будучага аб’яднання дэмакратычных сілаў краіны. “Гэта занадта эфэмерна – аб’яднанне. Калі зыходзіць з рэальных пазіцыяў, дык, мабыць, варта звыкнуцца з думкай, што аб’яднанне дэмакратыі не адбудзецца ніколі. Мабыць, трэба вучыцца працаваць на агульную справу і ў раз’яднаным стане. Калі гэта справа сапраўды агульная. Калі ж то не справа, а толькі прапагандовы

<sup>1</sup> С. Законнікаў, *Беларускі нацыяналізм. Ці ёсць ён?*, „Народная газета“ 1995, №17 (25 студзеня), с. 3–4.

<sup>2</sup> Васіль Быкаў: “Краінай кіруе хунта”, „Свабода“ 1995 (15 красавіка), с. 1.

<sup>3</sup> Васіль Быкаў: “Шчасьце так проста не прыходзіць... За яго трэба змагацца”: Гутарка журналіста Юрася Залоскі з Васілём Быкавым, „Свабода“ 1995, №23 (9 чэрвеня), с. 4–5.

манэўр, тады, зразумела, нічога не атрымаецца. Тады перамогуць іншыя сілы, найперш тыя, што ініцыявалі стварэнне псэўдадэмакратычных партый дзеля перамогі сілаў праціглагола напразку”.

Сярод іншага пісьменнік адказаў на пытанне, наколькі эфектыўна ўдзельнічаюць у палітыцы пісьменнікі Беларусі: “У цяперашняй палітыцы пісьменьнікаў удзельнічае дужа мала. Беларускія пісьменьнікі самаўхіляюцца ад палітыкі. Выхаваныя ў камуністычнай атмасфэры, творчыя саюзы Беларусі (у тым ліку і Саюз пісьменьнікаў) сучасную палітыку не ўважаюць за ўласную. Актыўна ўдзельнічаць у камуністычнай яны страцілі магчымасць, а далучыцца да нацыянальнай у іх чагосьці не хапае. Можа адвагі? Мабыць, найбольш адвагі, бо яшчэ з 30-х гадоў сярод інтэлігенцыі жыве генэтычны страх рэпрэсіяў, абвінавачванняў у нацыяналізме, што загучалі цяпер з новай сілай. Гэта што датычыць бальшыні. Элітная ж частка пісьменьніцкай грамадзкасці была і застаецца пракамуністычная і марыць пра адно – пра вяртанне вялікай і магутнай дзяржавы зь яе «рукаводзящей и направляющей», да якой некалі прывыклі і зь якой ёй было гэтак сытна, міла і ўтульна”.

У канцы інтэрв’ю народны пісьменнік Беларусі даў параду маладым патрыётам “суняць сваё расчараванне і працаваць. Працаваць дзеля падвышэння нацыянальнай самасвядомасці. [...] Шчасьце так проста не прыходзіць зь Белавежскай пушчы ці хоць бы адкуль там ні было. За яго яшчэ трэба змагацца. Трэба высьпець нацыі да некаторых элементарных высноваў. А яна ў нас яшчэ ня выспела, калі спрэс выбіраюць старшыняў і прэзідэнцкіх паслугачоў. Або, калі гэтыя выбары несвабодныя, сфальсіфікаваныя, – чаму народ дазваляе фальсіфікаваць? У іншых краінах, цывілізаваных нацыях – дэмакратычных, сучасных – такое немагчыма. А ў нас магчыма. Значыць, нам яшчэ трэба жыць і змагацца”.

22–23 снежня 1995 г. у “Цэнтральнай газеце” (№ 51 за 22–23 снежня) была апублікаваная гутарка Н. Шэлдышавай з Эдуардам Скобелевым. У ім пісьменнік выказваў сваё захапленне А. Лукашэнкам, у асобе якога “наш народ інтуітыўна і геніяльна выбраў унікальную фігуру, якая валодае вялізарным гістарычным дыяпазоном. Гэта вяршыня магчымасцей беларускага народу на сённяшні дзень. [...] Паўтару, фігур, нават блізка роўных А. Лукашэнку па патэнцыялу, у нас сёння няма. Ёсць крыкуны і самазакаханыя пасрэднасці, а дзеячаў, якія заключаюць у сабе і свет народу, і яго нацыянальную ідэю, на жаль, пакуль няма...”<sup>1</sup>.

Нагодай дзеячам культуры і мастацтва выказаць сваю грамадскую і палітычную пазіцыю ў прэсе сталі жорсткія затрыманы

<sup>1</sup> Цыт. па: М. Г., “Вяршыня магчымасцей беларускага народа”, або выснова-адкрыццё пісьменніка і палітолага Э.М. Скобелева, „Літаратура і мастацтва” 1995, № 52 (29 снежня), с. 2.

ўдзельнікаў Чарнобыльскага шляху ў красавіку 1996 г. Карэспандэнт газеты “Наша ніва” Алег Дашкевіч звярнуўся да прадстаўнікоў розных культурных арганізацый, творчых саюзаў і СМІ з просьбай адказаць на пытанне: “Як Вы разумееце салідарнасць людзей культуры сёння, калі Вашыя калегі сядзяць за кратамі разам з крымінальнымі?”<sup>1</sup>

Старшыня Саюзу мастакоў Генадзь Буралкін выказаўся за тое, каб “наша дзяржава была дэмакратычная, каб кожны меў права выказаць тое, што ён думае. Дух свабоды, які мы адчулі, нельга зноў заганыць у клетку”.

Васіль Быкаў заўважыў, што “чакаць ад творчых саюзаў якога-небудзь удзелу ў дэмакратычным пераўтварэнні Беларусі, нават у супраціўленні наступу таталітарызму, ня трэба. Гэтага ня будзе”. І спрагназаваў: “У першым выпадку творчыя саюзы будуць захоўваць нейтралітэт. І гэта ўжо добра. У той час як, натуральна, некаторая іх частка, найбольш пракамуністычная, будзе ўдзельнічаць у гэтай агал-целай барацьбе зь беларускай нацыянальнай дэмакратыяй”.

Яму як бы апаніраваў галоўны рэдактар часопіса “Нёман” Анатоль Кудравец: “У кожным творчым саюзе ёсць сілы, якія падтрымліваюць і будуць падтрымліваць, адстойваюць і будуць адстойваць дэмакратычныя асновы жыцця ў грамадстве. Ёсць такія саюзы, якія цвёрда стаяць на гэтых прынцыпах. Гэта Саюз пісьменнікаў, Саюз мастакоў, Саюз тэатральных дзеячаў, Музычны саюз. Так што сілы ёсць. Проста трэба дзейнічаць”.

Сярод удзельнікаў Чарнобыльскага шляху быў галоўны рэдактар штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва” Мікола Гіль разам з жонкай. Ён выказаў свой погляд на беларускую інтэлігенцыю: “На жаль, у нас, мусіць, сапраўды мала сапраўдных носбітаў культуры – інтэлігентаў. Больш – “сялянаінтэлігентаў”, як піша Алесь Чобат у апошнім нумары “ЛіМа”, людзей, далекаватых ад культуры, ад разумення таго, што культура, паўтару, гэта дзейнасць, якая носіць характар творчасці. Да крыўды, да болю ў нас мала нацыянальна сьвядомых інтэлігентаў. Гэта бяда, трагедыя наша. Ці не таму і праяваў салідарнасці ня надта відаць. Бо салідарнасць – гэта таксама перш за ўсё дзейнасць”.

У шэсці прымаў удзел галоўны рэдактар часопіса “Крыніца” У. Някляеў. Яго выказванні былі вельмі крытычнымі як адносна ўладаў, так і адносна арганізатараў: “Лічу разьдзіраньне чарнобыльскай трагедыі ў палітычных мэтах абсалютна амаральнай дзеяй як з аднаго боку, так і з другога. [...] Але яны ведалі на што ішлі. Ім трэба палітычна не памерці, абазначыцца, каб быць нейкай, хоць бы ўяўнай, палітычнай сілай. [...] Вы пытаецеся пра маю салідарнасць, а, напрыклад, Пазьняк у адносінах да людзей праявіў антысалідарнасць. Таму што ён проста вывеў усю гэтую дзею, што адбывалася больш ці менш памяркоўна, у нейкую фантазмагарычную рэч, якую я не магу прыняць”.

<sup>1</sup> Салідарнасць людзей культуры, „Наша ніва“ 1996, № 8 (6 траўня), с. 4–5.



Сярод усіх інтэрв'ю вызначылася сказанае кіраўніком Дзяржаўнага эстраднага аркестра М. Фінбергам: “Я не хацеў бы ніякіх даваць цяпер тлумачэнняў, таму што я працую без палітыкі, я палітыкай не займаюся. Мая палітыка адна – гэта роднае слова. [...] Я за справядлівасць, за парадак. [...] Я ведаю, што заўсёды трэба бачыць два бакі, але ж я не юрыст”.

Напярэдадні рэферэндуму 1996 г. у газеце “Народная воля” быў надрукаваны вялікі артыкул Ніла Гілевіча<sup>1</sup>. У ім вядомы паэт і грамадскі дзеяч выказаў свой погляд на вынікі рэферэндуму 1995 г., спрабаваў палемізаваць з прыхільнікамі поглядаў аб небяспецы беларускага нацыяналізму, выказаўся адносна А. Лукашэнкі як Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. А ў канцы артыкула адказаў на пытанне “Навошта грамадзяніну Лукашэнку яшчэ большая ўлада, калі, па яго словах, яна і так у яго царская? Дзеся чаго яму патрэбны нічым не абмежаваныя паўнамоцтвы?” наступным чынам: “Дзеся таго каб мець магчымасць лёгка і проста, ні ў кога не пытаючыся згоды, сваім царскім указам ліквідаваць суверэнную незалежную дзяржаву Беларусь і гэтым выканаць ускладзеную на яго гістарычную місію”. Далейшая палітычнае развіццё нашай краіны паказала ўсю памылковасць дадзенага меркавання Н. Гілевіча.

Генадзь Бураўкін выступіў у тым жа нумары “Народнай волі” з артыкулам *Думайце!* У ім ён рэзка выказаўся з нагоды правядзення плебісцыту, крытыкаваў метады агітацыі дзяржаўных сродкаў масавай інфармацыі, выступіў супраць вяртання старых метадаў кіравання. У канцы артыкула Г. Бураўкін з уласцівай паэту метафарычнасцю азначаў: “Калі пасля 24 лістапада на ўсіх вас (нас) – спярша нясмела, асцярожна, а пасля нахабна і бязлітасна – уздзенуць кайданы дыктатуры, не будзе ў гэтым віны ні Расіі, ні Вашынгтона, ні Шушкевіча з Багданкевічам. Галасаваць жа будзем мы самі, выбіраючы лёс не толькі для сябе, а і для дзяцей і ўнукаў”<sup>2</sup>.

Яскравай грамадзянскай пазіцыяй у другой палове 1990-х гг. выдзяляўся пісьменнік Уладзімір Глушакоў. У той час ён займаў пасаду рэдактара ў часопісе “Беларуская думка”. Не дзіўна, што на старонках выдання рэгулярна з’яўляліся яго публіцыстычныя матэрыялы. Яны змяшчалі ў сваёй большасці крытыку выказванняў і дзеянняў апазіцыі, грамадзянскіх акцый і асобных дзеячаў. Артыкулы выдзяляліся вольгарным стылем, дэмагагічнымі дадумваннямі.

Напрыклад, у 1997 г. у артыкуле *Аракулы-дальтонікі*<sup>3</sup> пісьменнік і публіцыст абгрунтоўваў выгаднасць аб’яднання Беларусі з Расіяй, рэзка крытыкаваў апазіцыю, а таксама такіх асобаў, як Васіль Быкаў і Святлана Алексіевіч. Аналізуючы адзін з артыкулаў С. Алексіевіч

<sup>1</sup> Н. Гі л е в і ч, *Дзеся чаго ён ірвецца да неабмежаванай дыктатарскай улады?*, „Народная воля” 1996, № 106, с. 2.

<sup>2</sup> Г. Б у р а ў к і н, *Думайце!*, „Народная воля” 1996, № 106, с. 1–2.

<sup>3</sup> У. Г л у ш а к о ў, *Аракулы-дальтонікі*, „Беларуская думка” 1997, № 6, с. 5–11.

у газеце “Известия”, У. Глушакоў піша: “Дакументалістка С. Алексіевіч, член таго самага пэн-клуба, які ўзначальвае сам Васіль Быкаў, у сваіх бескампрамісных разважаннях аб “рэжыме” і “дыктатуры” ў Беларусі ідзе далей сваіх знакамітых папярэднікаў: “Народ нищает и становится всё более агрессивным. Этим умело пользуется Лукашенко...” сапраўды, прачытаўшы такое, хочацца ўсклікнуць: дзе мяжа чалавечага крывадушша?!” Аўтар з’едліва заўважае: “Але вось чытаеш чарговае прызнанне нашай пэн-клубаўскай прымы, і такое адчуванне, быццам красворд адгадваеш”<sup>1</sup>. Далей аўтар некалькі разоў называе С. Алексіевіч “пісателем” (менавіта на рускай мове і ў дужках).

У канцы свайго артыкула У. Глушакоў накідваецца на апазіцыю, выкарыстоўваючы дэмагогію, пераварочваючы сэнсы: “Народ сее жыта. А купка сталічных палітыканаў-дармаедаў, што сядзяць на шыі сялянства, таксама распачала свой шабас – мітынгі, бясконцыя шэсці, пікеты... Тыя ж ступнікавы, пташукі, ліцвіны, старыкевічы, шараметы, прысвоіўшы сабе права гаварыць ад імя гэтага самага народа, раз’язджаюць па заходніх і расійскіх сталіцах і, накінуўшы на твары маскі зняважаных і пакрыўджаных «рэжымам», абліваюць граззю нашу гісторыю і святыні, наш народ і яго Прэзідэнта... [...] Хочацца ўсё ж верыць, як некалі ў дзяцінстве, што дабро, сумленне і справядлівасць возьмуць верх над злом ва ўсіх яго праявах”<sup>2</sup>.

У артыкуле *Плямы на сумленні*<sup>3</sup> публіцыст рэзка крытыкуе не толькі беларускую апазіцыю з яе мітынгамі і шэсцямі, але і “заангажаваных маскоўскіх і заходніх СМІ” – “усе гэтыя кісялёвы, дарэнкі, лацысы, бесікі ўркагашвілі, іншая прэвэль” – якія выстаўляюць “наш цудоўныя зялёны горад у скандальным свеце”<sup>4</sup>.

Аўтар заклікае “усіх сумленных людзей краіны, намаганні якіх скіраваныя на стваральнасць, а не на разбурэнне, для якіх не абыякавы лёс дзяцей і ўнукаў” усвядоміць: “Паколькі Прэзідэнт узваліў на свае плечы ўвесь цяжар па вываду рэспублікі з крызіснага становішча, куды нас завялі спадары шушкевічы-багданкевічы, павінны і мы, кожны на сваім месцы, ўпрагчыся ў гэты воз і выбірацца да лепшага жыцця разам”. Пры гэтым “кожны з нас таксама ў адказе за свайго Прэзідэнта”. Яго У. Глушакоў параўноўвае з П. Машэравым, называючы “прадаўжальнікам яго спраў, сапраўдным народным лідарам”. І выказвае ўпэўненасць у тым, што “імя першага беларускага Прэзідэнта, славянскага аб’яднальніка, нароўні з імем знакамітага папярэдніка, украінскага брата Багдана Хмяльніцкага, упэўнены, застанецца ў гісторыі ўдзячнага славянскага народа, усяго праведнага чалавецтва”<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> *Ibidem*, с. 9, 10.

<sup>2</sup> *Ibidem*, с. 11

<sup>3</sup> У. Г л у ш а к о ў, *Плямы на сумленні*, „Беларуская думка“ 1997, № 7, с. 123–131.

<sup>4</sup> *Ibidem*, с. 126.

<sup>5</sup> *Ibidem*, с. 128, 129.

Палітыку А. Лукашэнкі цалкам падтрымліваў рэжысёр Юрый Азаронак: “Я жыву ў Беларусі і бачу, што ў нас ніякай дыктатуры няма. Народ задаволены. А калі рэжым задавальняе народ, значыць, гэта не дыктатура. Гэта цвёрдая ўлада”. Па яго меркаванні, самая жудасная дыктатура была ў Амерыцы – “дыктатура долара, думак, паводзін, моды. І, галоўнае, свядомасці”. А дэмакратыя ва ўяўленні Ю. Азаронка – “міф. Яе ніколі і нідзе не існавала”<sup>1</sup>.

У 1998 г., калі ў часткі насельніцтва Беларусі былі пратэстныя настроі, выкліканыя працэсамі палітычнай і эканамічнай інтэграцыі з Расіяй, А. Дудараў выказаў свой погляд на будучыню краіны: “Як ні хацелі здаць яе суверэнітэт – нічога не атрымліваецца і не атрымаецца! Мы «асуджаны на суверэнітэт», асуджаны жыццё асобна, нармальна. І гэта не залежыць ад таго, ці выспаліся ў Варшаве, ці паспелі пахмяліцца ў Крамлі... А зараз нават пры жаданні інтэграцыі (а я нічога не маю супраць адсутнасці межаў) – не ўсё ўжо залежыць ад жадання Крамля! І гэты працэс будзе паглыбляцца і надалей. І, як ні дзіўна, гэтаму будзе спрыяць і самы галоўны інтэгратар – наш прэзідэнт. Я веру, што Беларусь будзе незалежнай!”<sup>2</sup>

Развіццё грамадска-палітычнага становішча ў Беларусі з працэсамі ў Расіі звязваў Васіль Быкаў: “Вельмі шмат будзе залежаць у беларускай сітуацыі ад Расіі, да якой Беларусь прышпіленая намертва. На жаль, зразумела. Таму што гістарычны вопыт гаворыць аб рэдкіх зрухах Расіі ў прагрэсіўны бок. Часцей ўсяго яна раздзіраецца катаклізмамі самага рознага кшталту. І ўсё гэта так ці іначай адклікалася і будзе адклікацца на Беларусі. Усё будзе залежаць ад ідэалагічнага, палітычнага стану расійскага грамадства. Калі Расія стане дэмакратычнай дзяржавай, то, зразумела, лягчэй будзе і Беларусі дасягнуць і сапраўднай незалежнасці, і свабоднай эканомікі. Але ў гэты шлях верыцца з цяжкасцю”<sup>3</sup>.

Занепакоенасць лёсам Беларусі ў 1998 г. выказваў галоўны рэдактар часопіса “Полымя” паэт С. Законнікаў. Тагачасны этап развіцця Беларусі ён назваў “бязладзіцай”, выказаўся аб маральным і матэрыяльным ціску на беларускую літаратуру. У той час паэт марыў аб тым, што “Беларусь, якая была часткай савецкай імперыі, а сёння з’яўляецца дваром, калідорам паміж Расіяй і Еўропай і ўцягваецца ў сумніцельныя саюзы, стане ўсё ж сапраўды незалежнай дзяржавай, каб будаваць сваё годнае, нацыянальнае паўнапраўнае жыццё”<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> *Pro et contra. Кіно ў палітыцы альбо палітыка ў кіно: Гутаркі з Ю. Азаронкам і Ю. Хашчавацкім падрыхтавалі Кірыла Пазняк і Вадзім Доўнар, „Літаратура і мастацтва“ 1998, № 26 (26 чэрвеня), с. 5.*

<sup>2</sup> *Аляксей Дудараў: “Мы перасталі быць месіямі!...”*

<sup>3</sup> *“Вся наша история соткана из трагизма”. С Василием Быковым беседует Семён Букчин, „Народная воля“ 1998, №92 (23 мая), с. 1–2.*

<sup>4</sup> *“Полымя” будзе свяціць!: На пытанні Алеся Марціновіча адказвае галоўны рэдактар часопіса “Полымя” Сяргей Законнікаў, „Літаратура і мастацтва“ 1998, № 1 (2 студзеня), с. 4.*

Сваёй радыкальнай нацыяналістычнай пазіцыяй вызначаўся пісьменнік Юрый Станкевіч. У 1999 г. ён ў вострай форме выказваўся аб становішчы ў Беларусі і шляхах умацавання незалежнасці: “Я хацеў бы бачыць сваю краіну больш жорсткай, народ якой ведаў бы, НАВОШТА яму жыць, а не сагнутую дзеля выпятка раскірэку, і хацеў бы мець побач людзей, якія не запабягаюць перад набрыддзю. Размовы пра шчаслівае поліэтнічнае грамадства і інтэр-называемае-братэрства – хімеры. [...] Хто і што выратуе нас ад таго, каб не стаць гноеадстойнікам Еўропы? Дый Расія скідвае сюды ўвесь свой гной”<sup>1</sup>.

У тым жа годзе ў падтрымку А. Лукашэнкі выказвалася пісьменніца Таіса Бондар. Свой выбар яна тлумачыла так: “Устала на бок А. Лукашэнкі, падштурхнутая чыста хрысціянскім пачуццём падтрымаць ганімага, а не яго ганіцеляў (не было ж у гісторыі выпадкаў, каб так зацята, такой гайнёй накідваліся на мярзотніка ці злодзея), але хутка стала разумець, што не толькі ён, першы прэзідэнт зноў набыўшай дзяржаўнасць Беларусі, трымае своеасаблівы экзамен, але ўсе мы – тыя, хто абраў яго ці пагадзіўся з выбарам большай часткі народа”<sup>2</sup>.

У гэты час зноў разгарнуліся дыскусіі аб адносінах творцаў і ўлады, удзеле творцаў у палітыцы. Паэт Васіль Зуёнак адзначыў, што тэма ўзаемаадносін улады і мастака, улады і пісьменніка з’яўляецца вечнай. “Як з’явіліся яны на свет, так і выпрабоўваюць адно аднаго на трываласць. Улада патрабуе ўслугавання, мастак прагне творчай свабоды. Не сакрэт, што ў гэтым баруканні той-сёй прадаецца, схіляецца ў паклоне: то за пярсцёнак з брыльянтамі, то за футра з царскага пляча, то за лакейскае жыраванне на прыдворных «хлябах», іншы нават і за бясцэннае гатовы аддацца”<sup>3</sup>.

Аб немагчымасці пісьменніка быць па-за палітыкай у палітызаваным грамадстве ў 1998 г. выказваўся пісьменнік Андрэй Федарэнка: “Калі жывеш у нармальным грамадстве, дык і адносіны да такой хімеры, як палітыка, нармальныя – яе проста не заўважаеш. Калі ж грамадства хворае на палітыку, як на вірус грыпу, міжволі заражаюцца ўсе – хто хоча і хто не хоча. Як у нашым выпадку. На добры лад, канешне ж, палітыка і мастацтва – антыподы, але ж на добры лад! У нас калі ты пісьменнік беларускамоўны – ты палітык ужо «маштабны», патэнцыяльна небяспечны для любой улады”<sup>4</sup>.

Свой адказ на матывы ўдзелу ў палітычным жыцці краіны даваў рэжысёр Віктар Дашук: “Мяне замучылі пытаннямі – навошта я лезу

<sup>1</sup> Гук свайго бубна: З Юры Станкевічам гутарыць Леанід Галубовіч, „Літаратура і мастацтва“ 1999, № 34 (27 жніўня), с. 5.

<sup>2</sup> Таіса Бондар: “Пойдзем шляхам стварэння”: Падрыхтавала Таццяна Антонова, „Звязда“ 1999, №159 (31 жніўня), с. 3.

<sup>3</sup> Мастак служыць праўдзе і ісціне. Справаздача Старшыні Саюза беларускіх пісьменнікаў Васіля Зуёнка, „Літаратура і мастацтва“ 1998, № 19 (8 мая), с. 5.

<sup>4</sup> Андрэй Федарэнка: “Мне пашэнціла вучыцца ў цалкам беларускамоўнай школе”: Гутарку вяла Таццяна Антонова, „Звязда“ 1998, №84 (15 красавіка), с. 4.

ў палітыку. Але гэта не палітыка. Мне не патрэбна ўлада [...] тое, чым я займаюся, – не палітыка. Гэта адзін з элементаў павагі да самога сябе. [...] Мог сказаць, павінен быў сказаць – і сказаў. [...] Для мяне самы агідны страх – гэта калі баяцца начальства. Але яшчэ горш за гэта – паўсюднае халуіства і стукацтва”<sup>1</sup>.

Іншы рэжысёр – Юрый Хашчавацкі – разважаў пра крыніцы сувязі дзеяча культуры з палітыкай: “З чым я сутыкаюся ўжо як рэжысёр? З тым, што няма грошай у нас у краіне на тое, каб я здымаў кіно. [...] Што ў нас цяжкая эканамічная сітуацыя. І тады я пачынаю меркаваць і думаць як палітычны суб’ект. Чаму на дакументальнае кіно няма грошай? Таму што на тэлебачанні нічога не каштуе рэклама. Чаму яна нічога не каштуе? Таму што тэлебачанне не цікавае. Чаму яно не цікавае? Таму што там скрозь ідэалогія і прапаганда. Бо частка прафесіяналаў пайшла ў афіцыянты, якія абслугоўваюць уладу. Гэта называецца сервільным мастацтвам”<sup>2</sup>.

На думку рэжысёра, дзеяч культуры павінен заўсёды знаходзіцца ў апазіцыі да ўлады. “Нават да добрай улады, бо яна мае натуральную ўласцівасць набываць з цягам часу пачварнае аблічча. А стрымаць гэты камяк можа і павінна інтэлігенцыя.” Пры гэтым ён заклікаў “пастаянна мець на ўвазе, што ў сучасных умовах аўтарытэтнае слова разносіцца вельмі імгненна і таму можа нарабіць шмат благога. У тым ліку можна нашкодзіць самому сабе”<sup>3</sup>.

Існавалі іншыя погляды. У 1997 г. паэт і публіцыст Генадзь Пашкоў заўважаў: “Задумваюся я досыць часта над ходкім «Творчая інтэлігенцыя павінна быць у апазіцыі да ўлады». А навошта? А калі ўладу дэмакратычным шляхам выбраў народ? Дык што, тады быць у апазіцыі да ўсяго народа? Калі ж гэтая ўлада нешта імкнецца зрабіць, каб выратаваць дзяржаву, не даць канчаткова «легчы» эканоміцы, зруйнавацца духоўнасці. Навошта ж і ў імя чаго тады апазіцыя? Навошта ставіць палкі ў колы дзяржаўнасці? Ці не лепш уключыцца ў стваральны працэс, хоць чым кольвечы дапамагчы. Дзядзькам і цётхнам станавіцца ў позу пакрыўджанага дзіцяці проста недарэчна. І ўжо зусім дзіўна крычаць на ўвесь свет, скардзіцца на «суцэльны ўціск правоў...»”<sup>4</sup>.

Паэт і публіцыст на пытанне, у якой ступені трывала могуць суадносіцца мастак і ўлада, адказаў: “Гэта павінна быць вельмі дзелавое супрацоўніцтва. І ўладам жа трэба разумець, што такое

<sup>1</sup> Виктор Дашук: “В кино и в любви я могу делать всё”: Беседовала Анна Соусь, „Народная воля“ 1998, №170 (19 верасня), с. 2.

<sup>2</sup> Юрий Хашчеватский: “У человека два пути: один – в каратели, другой – в герои”: Тет-а-тет с Кириллом Живоловичем, „Белгазета“ 2006, № 38 (25 сентября), с. 27.

<sup>3</sup> Ibidem.

<sup>4</sup> Генадзь Пашкоў: “Калі мы будзем цягнуць дзяржаўны воз падобна раку, лебедзю і шчупаку. То наўрад ці што добрае з гэтага атрымаецца...”: Гутарыў Алесь Карлюкевіч, „Звязда“ 1997, №123 (10 ліпеня), с. 6.

мастак, што творцы – гэта людзі ранімыя, непрактычныя ў жыцці, непрыстасаваныя да сённяшніх, асабліва эканамічных, умоў. Але і мастак не павінен станавіцца ў позу”<sup>1</sup>.

Г. Пашкоў даволі рэзка выказваўся аб адказнасці часткі інтэлігенцыі за раскол грамадства, няўдачы ў сацыяльна-эканамічнай сферы: “У нас – амаль поўная ломка жыццёзабеспячальнай сістэмы, раскол грамадства. І тут вельмі «паспрыяла» пэўная частка інтэлігенцыі, яўна пайшоўшы ў разрэз са здаровым сэнсам, а то і са звычайнай міласэрнасцю, гуманізмам, з тым, што павінна прапаведаваць мастацкая творчасць”. Ён згадаў *Ліст сарака двух*, надрукаваны ў газеце “Известия” 5 кастрычніка 1993 г.: “Адно прыгадаць заклікі ў сродках інфармацыі нашых «творцаў» аб фізічнай расправе над людзьмі ля маскоўскага Белага дома ў 1993 г. У тым хоры зусім не прыглушана гучалі галасы і некаторых прадстаўнікоў беларускай так званай «творчай эліты». Дзіка? Але ж гэта факт. І за ўсё падобнае трэба адказваць. Найперш – перад уласным сумненнем. А жыццё і сумленне – дзве найбольш важныя рэчы для чалавека”<sup>2</sup>.

Палітычным заповітам беларускай інтэлігенцыі можна лічыць *Слова да Сходу*, якое ў сакавіку 2003 г. за некалькі месяцаў да сваёй смерці даслаў з Прагі ўдзельнікам першага Усебеларускага сходу інтэлігенцыі Васіль Быкаў<sup>3</sup>. Народны пісьменнік падкрэсліваў непатрэбнасць “пустапарожняга дыскутавання ці шызафрэнічнай гістэрыкі пустазвонаў”, а таксама “майстэрскай імітацыі чыннасці прафесійных дэмакратаў ці нямоглых на справу палітыкаў”.

В. Быкаў з глыбокім веданнем беларускага грамадства, яго псіхалогіі, настрояў інтэлігенцыі ставіў пад сумненне розныя варыянты адказу на пытанне “Што нам рабіць”. Пісьменнік лічыў, што грамадства не можа вырашыць “заклятых праблем” і ўскладаў іх вырашэнне на эліту. Ён заклікаў да аб’яднання правых і левых, нацыянальных і дэмакратычных, радыкалаў і лібералаў.

В. Быкаў сумняваўся ў арыенціры на Захад і абгрунтоўваў гэта: “Ужо відавочна, што сьвет ідзе зусім не туды, куды яго скіроўваюць нашыя ўладары. [...] Сьвет павярнуў у напрамку Буша. Але і ў тым кірунку месца для нас сумнеўнае. Бо мы іншыя – занадта падлеглыя і талерантныя, з надта прыкметным бракам нацыянальнага эгаізму. А там – панаваньне вялікай і магутнай сілы, якая, на жаль, не заўсёды ёсць праўдай і справядлівасцю”.

У заключэнні пісьменнік адзначаў, што “горш за ўсё тое, што час бясплённа мінае, а нашыя праблемы – ні зь месца”. Ён заклікаў сход раіцца, сумесна шукаць адказ на пастаўленае пытанне.

<sup>1</sup> *Ibidem*.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

<sup>3</sup> *Слова Васіля Быкава да Ўсебеларускага сходу інтэлігенцыі* [online], <http://www.svaboda.mobi/a/24847608.html> [доступ: 10.08.2015].

Вынікі рэферэндуму 2004 г. па пытанні адмены абмежаванняў на колькасць тэрмінаў знаходжання адной асобы на пасадзе Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дадалі аргументаў на карысць прыхільнікаў існуючай улады і песімізму і расчаравання яе апанентам. У наступныя гады палітычная тэматыка знікае з інтэрв'ю з дзеячамі культуры. Адзінкі праяўляюць публіцыстычную актыўнасць. Напрыклад, у 2006 г. рэжысёр Ю. Хашчавацкі выказваўся наступным чынам: “Калі ты сапраўдны культурны дзеяч, то з гэтай уладай не будзеш, бо яна – па-за культурнай прасторай. Гэтая ўлада не проста не займаецца культурай (якраз ствараць такую ўяўнасць яны ўмеюць) – гэтая ўлада антыкультурная па сутнасці. Антыкультурная ўжо таму, што высокая культура ўзнікае і трывала прысутнічае ў дастаткова заможным грамадстве. Асабліва культура сучасная. [...] Хаця, зразумела, што і з лустай хлеба і без яе паэт усё роўна будзе пісаць. А тыя, хто адыходзіць ва ўладу, абслугоўвае яе, годнымі майстрамі культуры не з’яўляюцца. Назавіце мне хаця б каго-небудзь з тых, хто супрацоўнічае з уладай і зробіў штосьці цікавае, на што да сённяшняга дня не забыліся?”<sup>1</sup>.

Іншым прыкладам з’яўляецца артыкул у газеце “Літаратура і мастацтва” лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь паэта, галоўнага рэдактара часопіса “Полымя” Міколы Мятліцкі, змешчага па выніках ўдзелу ў Чацвёртым Усебеларускім народным сходзе. Аўтар згадвае мінулае, падкрэслівае заваёвы перыяду незалежнасці<sup>2</sup>. Праўда, у артыкуле хапае стандартных выказванняў, якія нагадваюць эпоху 1970–1980-х гг.: “Я ўзіраюся ў адухоўленыя твары нашых суайчыннікаў. Яны – прадстаўнікі ўсіх рэгіёнаў маладой краіны – прывезлі на Сход сваё дзяржаўнае хваляванне і клопат пра наступнае наша пяцігоддзе, пра нашу сучаснасць і будучыню, якую твораць ужо сягоння сваімі рукамі і сэрцамі”. Ці такая рэфлексія на выступленне кіраўніка краіны: “Мяне, як і многіх дзеячаў культуры, кранулі словы, якія глыбінна ілюструюць сучасны дзяржаўны клопат”.

Аб важнасці грамадзянскай пазіцыі пісьменніка ў 2010 г. выказваўся сакратар Саюза пісьменнікаў Беларусі паэт і празаік Міхась Пазнякоў<sup>3</sup>. На яго думку, “спалучэнне літаратурнага таленту і грамадзянскай спеласці і робіць творцу сапраўдным, запатрабаваным, сучасным”. Паэт адзначаў, што грамадзянская актыўнасць пісьменніка як асобы “вымагае шмат высілкаў і часу, адрывае ад стала, творчай працы”. Але яна дае творцу “каласальную энергію, адчуванне і веданне жыцця, сувязь з чытачом, новыя тэмы, сацыяльную спеласць”. М. Пазнякоў сярод творцаў з актыўнай грамадзянскай пазіцыяй згадаў Якуба Коласа і Янку Купалу, Івана Мележа і Максіма Танка, Івана Навуменку і Васіля Быкава.

<sup>1</sup> Юрий Хашчеватский: “У человека два пути: один – в каратели, другой – в герои”...

<sup>2</sup> М. М я т л і ц к і, *Б’ецца сэрца нашай Беларусі*, „Літаратура і мастацтва“ 2010, № 49 (10 снежня), с. 1.

<sup>3</sup> *Анкета пісьменніка. Міхась Пазнякоў*, „Літаратура і мастацтва“ 2010, № 45 (12 лістапада), с. 4.

Такім чынам, найбольшая грамадска-палітычная актыўнасць дзеячаў культуры і мастацтва прыпадае на перыяд 1994–1999 гг. Менавіта ў гэты час адбыліся найбольш значныя палітычныя працэсы пачынаючы ад першых выбараў прэзідэнта краіны і заканчваючы падпісаннем дамовы аб стварэнні Саюзнай дзяржавы. Аднымі з вострых палітычных пытанняў, якія раскалолі дзеячаў, былі стасункі з Расіяй, а таксама адносіны да дзеючай улады і галоўных палітычных асобаў. Відавочна вузкасць і аднабаковасць выказваемых поглядаў большасці цытаваных дзеячаў. Іх няўменне прыслухацца да апанента. Не спрыяла яднанню адсутнасць акрэсленай нацыянальнай ідэі.

У далейшым актыўнасць ідзе на спад. Сярод прычын – паступовае расчараванне творцаў ў палітычнай апазіцыі, дзеянні ўладаў па “нейтралізацыі” найбольш актыўных дзеячаў праз звальненні з дзяржаўных устаноў, забарону на творчасць (так званыя “чорныя спісы”) і прагматычныя інтарэсы творцаў. Істотнае ўздзеянне аказаў таксама такі фактар, як рост дабрабыту насельніцтва ў перыяд 2003–2008 гг. Толькі адзінкі працягваюць выказваць сваю палітычную пазіцыю. Назіраецца паступовая маргіналізацыя грамадска-палітычнай актыўнасці дзеячаў культуры і мастацтва, пасіўнасць іх настрояў.

Нізкую грамадзянскую актыўнасць творцаў у перыяд “пабудовы сацыяльна справядлівага грамадства” ў Беларусі трапна патлумачыў М. Пазнякоў: “Многія ж нашы літаратары нібы ў чаканні, калі час расставіць усё па месцах, па палічках”<sup>1</sup>.

*Dzmitry Kryvashei*

#### **Social and Political Activity of Cultural and Art Workers of Belarus in 1991–2010**

##### **A b s t r a c t**

The author examines various forms of inclusion of cultural and art workers in political processes in Belarus. The main attention is drawn to such types of social and political activity as work in the parliament, participation in public associations, political parties and movements, meetings, election campaigns, collective and personal appeals as well as articles and interviews on topical issues of political life.

<sup>1</sup> Анкета пісьменніка. Міхась Пазнякоў...